

İHVÂN-I SAFÂ FELSEFESİNDE SAYILARIN GİZEMİ ÜZERİNE BİR ÇÖZÜM DENEMESİ

Yard. Doç. Dr. Bayram Ali ÇETİNKAYA*

GİRİŞ

İhvân-ı Safâ, İslâm coğrafyasında genelde felsefe özelde de İslâm düşüncesiyle ilgilenenlerin aşına olduğu bir topluluk ismidir. İslâm tarihinde akfî düşüncenin zirvesi kabul edilen ve bir çok filozofun ortaya çıktığı X. yüzyılda yaşamışlardır. Yaklaşık yüz yıl süren (biraz erken veya biraz geç farklı tarihler ileri sürülse de 945-1050) gizli bir felsefe cemiyeti hüviyetine bürünmüş olan İhvân-ı Safâ topluluğu, arkalarında yaşadıkları dönemde var olan çeşitli bilimlerle ilgili Fihrist'yle birlikte 52¹ (*Risâleler*'in sayısı konusunda tartışmalar olmakla birlikte) risâle bırakmışlardır.² Bu risâleler, *Resâilu İhvâni's-Safâ* ve *Hullâni'l-Vefâ*³ adıyla farklı yayımları olmakla birlikte güntümüze kadar ulaşmışlardır.

İlim ve düşünce dünyası, ismine çok tanık olduğu halde, İhvân-ı Safâ Cemiyeti'nin üyeleri, düşünce ve felsefeleri hakkındaki özel ve detaylı malumata sahip değildir. İşte çalışmamızda, bir makalenin elverdiği çerçevede bu gizli ve gizemli grubu kısaca tanıtırıp, onların felsefelerinde önemli yer işgal eden “sayılar” gibi daha özel bir alanı irdelemeye çalışacağız. Tabi ki, “sayılar” konusunun çok özel ihtisas ve incelik gerektiren bir saha olduğunun bilincinde olarak.

I. İhvân'ın Kimliği

İhvân-ı Safâ ile ilgili haricî deliller o kadar az ki, onlar hakkında açık bir tarihî resim çizmek mümkün olamamaktadır. İhvân hakkında bize bir takım güvenilir bilgileri sağlayan çağdaş iki otorite vardır: IV./ X. yüzyıl filozofu Ebu Süleyman el-Mantikî (ö.

* Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

¹ İsmail Yakıt, *İhvân-ı Safâ Felsefesinde Bilgi Problemi*, İstanbul 1985, 18.

² Bkz. İhvân-ı Safâ, *Resâilu İhvâni's-Safâ ve Hullâni'l-Vefâ*, neş: Butros el-Bustanî, Beyrut trz, I, 21, 43. (Resail bundan sonra “R” ile gösterilecektir.) İhvân ile ilgili ilk kaynak olma özelliğini taşıyan Ebû Hayyân, Risâlelerin sayısını 50 olarak belirtmektedir. Ebû Hayyân et-Tevhidî, *el-Mukâbesât*, Mısır 1929/1347, 50. Risâleler'in sayısı hakkındaki tartışmalar için bkz. Ian Richard Netton, *Mustim Neoplatonists*, London 1982, 2.

³ İhvân'ın isminde geçen “Hullân” kelimesi “Hillân” şeklinde de kullanılır.

1000) ve öğrencisi Ebu Hayyân et-Tevhidî (öl.1023).⁴ Eğer bu gruba mensup bazı üyelerin dostu olan bu ünlü yazar Ebu Hayyân Tevhidî'nin sağladığı malzeme olmasaydı, onlar hakkında fazla bilgi sahibi olamayacaktık.⁵ Tevhidî, İhvân zümresinin aktif üyelerinden olmasa bile onlar arasında yetişmiş bir kimseydi.⁶ Ancak, Abbas Hamdanî'ye göre Ebu Hayyân, ne *Risâler*'in ne de onun özeti *er-Risâletü'l-Câmia*'nın doğruluğunun farkında değildi. Onun rivayetinin tek bir yönü var ki, o da, *Resâil*'in kendi döneminde bilindiğinin ortaya çıkmasıdır.⁷

Yaklaşık 373/983 yıllarında grup ve *Risaleler*'i artık ünlüydü; grubun manevî doktrinlerini ve Felsefî sistemini ihtiva eden *Risaleler* yaygın şekilde okunmaktaydı.⁸ Topluğun tam adı İhvânü's-Safâ ve Hullânü'l-Vefâ ve Ehlü'l-Adl ve Ebnâü'l-Hamd'dir.⁹

İhvân-ı Safâ grubunu oluşturanlar, isimlerinin saklı tutulmasında tamamen başarılı oldular. Fakat 373/983'lerde onlar hakkında Ebu Hayyân'a sorulduğunda şu beşinin ismini vermiştir: Ebu Süleyman Muhammed b. Ma'ser el-Bustî el-Makdisî (el-Mukaddesî), Ebu'l-Hasen Ali b. Hârûn ez-Zencânî, Ebu Ahmed Muhammed el-Mihrecânî (veya

⁴ S. M. Stern, *Studies in Early Ismâ'ilism*, Leiden 1983, 155; ayrıca bkz M. Stern, "The Authorship of The Epistles of The Ikhwân-as-Safâ", *Islamic Culture*, c. 20, 1946, 368-369, 372; Ahmet Zeki Paşa, "Fasl fî Resâilü İhvâni's-Safâ", *Resâilü İhvâni's-Safâ ve Hullâni'l-Vefâ* içinde, tashih: Hayruddin ez-Zirikli, Mısır 1347/1928, I, 24.

⁵ Ömer A. Ferruh, "İhvân-ı Safâ", *İslam Düşüncesi Tarihi*, çev: İlhan Kutluer, Editör: M. M. Şerif, İstanbul 1990, I, 327; M. Stern, "The Authorship of The Epistles of The Ikhwân-as-Safâ", 367; İsmâ'il Râgî Al-Faruqî, "On the Ethics of the Brethren of Purity (Ikhwân Al-Safâ wa Khillan A-Wafâ) I", *Muslim World*, c: 50, sayı: 2, 1960, 109 (Inolu dipnot); M. S. Stern, "New Information About The Authors of The 'Epistles of The Sincere Brethren'", *Islamic Studies*, c. 3, Karacık 1964, 405.; A. L. Tibavi, "Ikhwân As-Safâ and Their Rasâ'il", *The Islamic Quarterly*, c. II, 1955, 29-30, 40; İsmail K. Poonawala, "Ikhwân al Safâ", *Encyclopedia of Religion*, New York 1987, VII, 93.

⁶ K. Philip Hitti, *Siyasal ve Kültürel İslâm Tarihi*, çev: Salih Tuğ, İstanbul 1995, I, 570.

⁷ Abbas Hamdani, "The Arrangement of the Rasâ'il Ikhwân al-Safâ and the Problem of Interpolations", *Journal of Semitic Studies*, XXXIX/I, (Spring) Manchester 1984, 109.

⁸ Ebû Hayyân et-Tevhidî, *Kitâbu'l-İmtâ ve'l-Muâsene*, Ahmet Tuveyfî, Tunus 1982, 173; Ömer A. Ferruh, "İhvân-ı Safâ", *İslam Düşüncesi Tarihi*, I, 327; Ahmet Zeki Paşa, "Fasl fî Resâilü İhvâni's-Safâ", *Resâilü İhvâni's-Safâ ve Hullâni'l-Vefâ* içinde I, 23-24, 31; Şemsuddîn Muhammed b. Mahmud eş-Şehrezurî, *Nuzhetü'l-Ervâh ve Ravdatu'l-Efrâh fî Tarihi'l-Hukemâ ve'l-Felâsife*, (basım yeri yok) 1976, II, 20; Mehmet Ali Ayni, *Muallimi Sâni Farâbî*, İstanbul 1332, 56; M. Stern, "The Authorship of The Epistles of The Ikhwân-as-Safâ", *Islamic Culture*, 369; A. L. Tibavi, "Ikhwân As-Safâ and Their Rasâ'il", *The Islamic Quarterly*, 30; M. Saeed Sheikh, "Ikhwân al-Safâ", *A Dictionary of Muslim Philosophy*, Lahor 1981, 7; M. M. Sharif, *Muslim Thought: Its Origin and Achievements*, Lahor 1980, 43 (I nolü dipnot); M. Saeed Sheikh, *Islamic Philosophy*, London 1982, 32; Ömer Ferruh, *Târîhu'l-Fikri'l-Arabî ilâ Eyyâm-i İbn-i Haldûn*, IV. baskı, Beyrut 1983, 377; Hüseyin Merruh, *en-Nezeâtu'l-Mâddiyye fî'l-felsefeti'l-Arabiyyeti'l-İslâmiyye*, VIII. baskı, Beyrut 1985, II, 360-361; Hannâ el-Fâhûrî-Halil el-Cerr, *Târîhu'l-Felsefeti'l-Arabiyye*, III. baskı, Beyrut 1993, I, 226.

⁹ R, I, 21, 47; Uysal, Enver, *İhvân-ı Safâ Felsefesinde Tanrı ve Alem*, İstanbul 1998, 17-18; Sheikh, *Islamic Philosophy*, 32; Mustafa Çağrıncı, *İslâm Düşüncesinde Ahlâk*, İstanbul 1989, 53; Şahin Filiz, "İhvân-ı Safâ Felsefesinde İnsan", *Makâlât*, (Kasım) Konya 1999, 21.

Nehrcûfî), el-Avflî (Avfî) ve Zeyd b. Rufâ'a.¹⁰ Topluluğun ortaya çıkışı konusunda kesin bilgi olmamakla beraber, Beyhakî (1100-1170) ve Şehrezûrî'nin (1250) ifadelerinden, bu beş ismin, gerçek sözleri Makdisî'ye ait olan İhvân-ı Safâ *Risâleleri*'ni yazan bilginler grubu olduğu anlaşılmaktadır.¹¹ Bu durumda, Makdisî dışındaki dört ismin topluluğadaki fonksiyonunun Makdisî'nin yazdığı risâleleri çoğaltıp çeşitli bölgelere ulaştırmak, yazım için bilgi toplamak, periyodik olarak topluluğun kendine has faaliyetlerini konuşmak, düzenlenen toplantıları organize etmek vb. faaliyetler olabileceği akla gelmektedir.¹² Grubun isimleri bilinen üyelerinden Zencanî, İhvân-ı Safâ topluluğunun başkan ve önde gelenlerinden birisi olarak kabul edilmektedir.¹³

Cemiyetin nerede ve nasıl kurulduğu tartışmalı bir konudur. Bizzat İhvân-ı Safâ'nın *Resâil*'de anlattıklarına göre Cemiyet'in üyeleri çeşitli şehirlere yayılmıştır. Onların faaliyet merkezi Basra olmasına rağmen Bağdat ve Mısır'da da şubelerinin bulunması muhtemeldir.¹⁴

¹⁰ Tevhidî, *Kitâbu'l-İmtâ ve'l-Muâsene*, 172; Ferruh, "İhvân-ı Safâ", *İslam Düşüncesi Tarihi*, I, 327; Şehrezûrî, *Nuzhetu'l-Ervâh ve Ravdatu'l-Efrâh fî Tarihi'l-Hukemâ ve'l-Felâsife*, II, 20; Ahmet Zeki Paşa, "Fasl fi Resâilü İhvânî's-Safâ", *Resâilü İhvânî's-Safâ ve Hillânî'l-Vefâ* içinde, I, 17, 23-24; Huseyin F. Al-Hamdânî, "Resâil İkhvân as-Safâ in the Literature of the Ismâ'îlî Taiyibi Da'wat", *Der Islam*, XXV, 1939 Berlin, 283; Zahiruddin el-Beyhakî, *Tarihu Hukemai'l-İslâm*, Dimaşk 1946, 35-36; A. L. Tibavi, "Ikhvân As-Safâ and Their Rasâ'il", *The Islamic Quarterly*, c. II, 1955, 30, 40-41; İ. Hakkı İzmirli, İhvân-ı Safâ Felsefesi ve İslâm'da Tekâmül Nazariyesi, haz: Celaleddin İzmirli, İstanbul, 1949, 5-6; M. S. Stern, "New Information About The Authors of The 'Epistles of The Sincere Brethren'", *Islamic Studies*, c. 3, Karachi 1964, 405; T. J. De Boer, "İhvânüssafa" mad., *İslam Ansiklopedisi* (MEB), İstanbul 1993, İstanbul 1993, 5/2, 946; De Boer, T. J., *İslâm'da Felsefe Tarihi*, notlar ekleyerek çev: Yaşar Kutluay, Ankara 1960, 60; Hannâ el-Fâhûrî-Halil el-Cerr, *Târîhu'l-Felsefeti'l-Arabiyye*, I, 226; Macit Fahri, *İslâm Felsefesi Tarihi*, II. baskı, çev: Kasım Turhan, İstanbul 1992, 152; Henry Corbin, *İslâm Felsefesi Tarihi*, çev: Hüseyin Hatemi, II. baskı, İstanbul 1994, 249; İsmail Hakkı İzmirli, "İhvân-ı Safâ Felsefesi", *Sebilürreşad*, sayı: 29 İstanbul 1949, 53; Sharif, Muslim Thought: Its Origin and Achievements, 43 (1 nolu dipnot); Kadir, C. A., "İhvân-ı Safâ", *İslâm'da Bilgi ve Felsefe*, haz: Mustafa Armağan, İstanbul 1997, 117; Yves Marquet, "Ikhvân al-Safâ", *The Encyclopedia Of Islam*, London 1979, III, 1071; İ. Agah Çubukçu, *İslâm Düşünürleri*, II. baskı, Ankara 1983, 32; Ahmet Suphi Furat, "İslâm Edebiyatında Ansiklopedik Eserler", *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, İstanbul 1979, 214; Yves Marquet, "Ikhvân al-Safâ", *DSB*, New York 1981, XV, 251; Sheikh, *Islamic Philosophy*, 33; Stern, *Studies in Early Ismâ'ilism*, 155; Merruh, *en-Nezeâtü'l-Mâddiyye fî'l-felsefeti'l-Arabiyyeti'l-İslâmiyye*, II, 362.

¹¹ Beyhakî, *Tarihu Hukemai'l-İslâm*, 35-36; Şehrezûrî, *Nuzhetu'l-Ervâh ve Ravdatu'l-Efrâh fî Tarihu'l-Hukemâ ve'l-Felâsife*, II, 20.

¹² Uysal, *İhvân-ı Safâ Felsefesinde Tanrı ve Alem*, 18-19; Uysal, Enver, "İhvân-ı Safâ" mad., *İslam Ansiklopedisi* (TDV), İstanbul 2000, XXII, 1; A. L. Tibavi, "Ikhvân As-Safâ and Their Rasâ'il", *The Islamic Quarterly*, 29; İhvân'ın kimliği ve cemiyetin isimleri bilinenler ile ilgili tartışmalar için bkz. Yves Marquet, "Ikhvân al-Safâ", *The Encyclopedia Of Islam*, London 1979, III, 1071; Koç, Ahmet, İhvân-ı Safâ'nın Eğitim Felsefesi, İstanbul 1999; 19-21; Çağrı, *İslâm Düşüncesinde Ahlâk*, 52-53; Marquet, "Ikhvân al-Safâ", *DSB*, 251.

¹³ Stern, "New Information About The Authors of The 'Epistles of The Sincere Brethren'", *Islamic Studies*, 410, 412.

¹⁴ İbrahim Agah Çubukçu, "İhvân as-Safâ ve Ahlâk Görüşleri", *AÜİFD*, sayı: 12, Ankara 1964, 43; ayrıca bkz. Taha Hüseyin, "Mukaddime", *Resâilü İhvânî's-Safâ ve Hillânî'l-Vefâ*, (tashih: Hayruddin ez-Zirikli)

Basra'da ortaya çıkmış, siyasi, dinî, felsefî ve ilmî amaçları olan, faaliyetlerini gizli olarak sürdürmüş bu organize topluluğa,¹⁵ ancak şahsi ve güvene dayalı temaslara girilebiliyordu. Propagandacılarına, *yaşlı kesim genellikle eğilip bükülmez olduğu ve herhangi bir harekete uygun yapıda bulunmadığı düşüncesiyle gençler arasında faaliyet göstermesi tavsiye* edilmekteydi. Grup üyeleri genel olarak yaş durumuna göre tayin edilmiş olan dört dereceden oluşmaktaydı.¹⁶

Mensupları müslüman olan İhvân-ı Safâ, genelde din, özelde İslam dini hakkında batını tevillere yönelmişlerdir. Özel bir misyon duygusuyla yürütüldüğü hissini veren faaliyetlerde hemen göze çarpan Şîî renkler, sadece dramatik bir özellik taşımaktadır; zira bu özellik, onlara, kitlelerin duygularını zekice yönlendirme konusunda oldukça yardımcı olmuştur.¹⁷

Topluluğun kurucularının kimler olduğu, ne zaman ve nerede yaşadıkları, faaliyetlerini nerede ve hangi tarihlere kadar sürdürdükleri, İslâm toplumunun hangi kesiminden oldukları gibi konular yüzyıllar boyu tartışılmış, hem Doğulu hem Batılı araştırmacıları uzun süre meşgul etmiştir. İhvân-ı Safâ *Risâleler*'inde bile topluluk mensuplarının isimlerinin zikredilmemesi, çalışmalarında gizliliği kendilerine ilke edinmeleri, bilimsel problemleri tartışmak üzere belirli zamanlarda düzenledikleri toplantılara kendilerinden olmayanların katılamaması bu topluluğun gizli bir örgüt olduğu görünümünü vermekte, onların kimlikleri ve dolayısıyla *Resâ'ilü İhvâni's-Safâ* yazarı veya yazarları hakkındaki tartışmaların da kaynağını oluşturmaktadır.¹⁸

Bu çalışma, bahsettiğimiz felsefe cemiyetinin ve dolayısıyla arkalarında bıraktıkları *Risâleler*'in sayılara bakışını ve sayılara yükledikleri gizli ve açık anlamların neliğini ortaya koymaya çalışacaktır. Bu çerçevede, İhvân için sayı nedir? İhvân, niçin sayılarla

15 içinde, Mısır 1347/1928, I, 9; Ayni, *Muallimi Sâni Farâbî*, 56; Tibavi, "İkhvân As-Safâ and Their Rasâ'il", *The Islamic Quarterly*, 30; Al-Faruqî, "On the Ethics of the Brethren of Purity (Ikhvân Al-Safâ wa Khillan A-Wafâ) I", *Muslim World*, 109 (1 nolu dipnot); Poonawala, "Ikhvân al Safâ", *Encyclopedia of Religion*, 93; Marqet, "Ikhvân al-Safâ", *The Encyclopedia Of Islam*, III, 7; Sheikh, *Islamic Philosophy*, 32; Hannâ el-Fâhûrî-Halil el-Cerr, *Târîhu'l-Felsefeti'l-Arabiyye*, I, 226.

16 Uysal, "İhvân-ı Safâ" mad., *İslam Ansiklopedisi* (TDV), XXII, 1; Stern, "New Information About The Authors of The 'Epistles of The Sincere Brethren'", *Islamic Studies*, 421; Geo Widengren, "The Gnostic Tecnical Language in The Rasâ'il Ikhvân Al-Safâ", *Actas*, Leiden 1971, 182; Hannâ el-Fâhûrî-Halil el-Cerr, *Târîhu'l-Felsefeti'l-Arabiyye*, I, 224.

17 Ferruh, "İhvân-ı Safâ", *İslam Düşüncesi Tarihi*, I, 328; ayrıca bkz. İsmail Hakkı İzmirli, "İslâm'da Felsefe Cereyanları (3)", *DİFM* (şubat), sayı: 14, İstanbul 1930, 38-39; Stern, "New Information About The Authors of The 'Epistles of The Sincere Brethren'", *Islamic Studies*, 421; Sheikh, *Islamic Philosophy*, 32; Stern, *Studies in Early İsmâ'ilism*, Leiden 1983, 175; Hamid İnyet, *Çağdaş İslâmî Siyasi Düşünce*, çev: Yusuf Ziya, III. baskı, 179; İsmail Yakıt, Nejdet Durak, *İslâm'da Bilim Tarihi*, Isparta 2002, 152.

18 Ferruh, "İhvân-ı Safâ", *İslam Düşüncesi Tarihi*, I, 328-329.

19 Uysal, "İhvân-ı Safâ" mad., *İslam Ansiklopedisi* (TDV), XXII, 1; ayrıca bkz. İzmirli, "İhvân-ı Safâ Felsefesi", Sebülürreşad, 53; Ayni, *Muallimi Sâni Farâbî*, 56; Stern, "New Information About The Authors of The 'Epistles of The Sincere Brethren'", *Islamic Studies*, 421; Marqet, "Ikhvân al-Safâ", *The Encyclopedia Of Islam*, , 378; Merruh, *en-Nezeâtü'l-Mâdiyye fi'l-felsefeti'l-Arabiyyeti'l-İslâmiyye*, II, 434.

ilgilenmiştir? Sayıların bir şifresi var mıdır? Sayı ile harfler arasında bir korelasyon söz konusu mudur? Sayıların yaratılışı ve varlıklarla ilgisi nedir? Sayılar gelecekle ilgili haber verir mi? vb. sorulara - belki tam olarak tatmin edici olmasa da- bir cevap veremeye teşebbüs edilecektir.

II. İhvân-ı Safâ'nın Kaynağı Fisagor (Pythagoras) ve İslâm Düşüncesinde Sayılar

Eflâton (M. Ö. 427-347)¹⁹, Aristo (M.Ö. 384-332)²⁰ ve Plotinus (204-264), İhvân'ın etkilendiği filozoflardır. Bunun yanında İhvân metafiziğinin önemli kaynaklarından birisi de Fisagor (M. Ö. 580-500) ve dolayısıyla Fisagorculuktur. Onların düşüncesi en fazla Fisagorcu temeller üzerinde yükselmiştir denilebilir. Fisagor, İhvân nezdinde, *ilk büyük öğretmendir, hikmetin hazinesi ve kütüphanesidir*.²¹ Bununla birlikte Fisagor, onlara göre, *sayılar ilmi(ilmü'l-aded)* ve onun doğası hakkında konuşan ilk filozoftur (hakîmdir).²² Özellikle *sayılar* hususunda İhvân, Fisagorculuğun etkisinden kendisini kurtaramamıştır. İhvân'a göre, bu alemi sayılar alemine benzeten Fisagorcular için sayıların ilkesi (mebâdi) varlıkların unsurlarıdır. Varlıklar, sayılardır. Ve yine alem sayı ve nağmedir (müzik).²³

İhvân'a göre, Fisagor eşsiz, muvahhid bir bilgedir. Harranlı bu bilge (Mezopotamya'daki Harran toplumundan; bu topluluk genellikle Hermes Trismegistus ile bir tutulan İdris ya da Hermes'in kendi peygamberleri olduğunu öne sürmüşlerdir) sayılar ilmine ve sayıların kökenine büyük ilgi duymuş ve onların özelliklerini, sınıflandırmasını ve düzenini tüm ayrıntılarıyla incelemiştir. Fisagor daima şöyle derdi: "Sayılar ilmi ve kökeninde bir'in (ikiden öncedir) bulunduğu ilim, Tevhid ilmidir; sayıların özelliklerine sınıflandırılmasına ve düzenine ilişkin ilim yüce Yaradan tarafından yaratılan varlıkların ve onun sanatının, düzeninin ve sınıflandırılmasının ilmidir. Sayılar ilmi nefsin merkezine yerleştirilmiştir; açıklığa kavuşmadan ve hiç kanıtsız bilinmeden önce pek az tefekkür ve pek az hafızaya ihtiyaç duyulur."²⁴

İhvân'ın sunduğu gibi Fisagorasçı anlayış, matematik ve buna bağlı olarak sayılar üzerinde temellenmiştir. Onların önemsedikleri nokta, maddede maddî olmayandır; ev-

¹⁹ Eflâton'un matematik ve geometri ile ilgili düşünceleri için bkz. Eflaton, *Devlet* (525a, 525b-d, 527b-c) çev: Sabahattin Eyüboğlu, M. Ali Cimcoz, VIII, İstanbul 1995, 209-210, 212.

²⁰ Aristo'nun sayılar hakkındaki görüşleri için bkz. Aristo, *Metafizik*, çev: Ahmet Arslan, II. baskı, İstanbul 1996, 545 vd.

²¹ Hannâ el-Fâhûrî-Halil el-Cerr, *Târîhu'l-Felsefeti'l-Arabiyye*, I, 258; A. Adnan Adivar, *Tarih Boyunca İlim ve Din*, V. baskı, İstanbul 1994, 80-81.

²² R, III, 178, 178; IV, 35; karşı Adivar, *Tarih Boyunca İlim ve Din*, 35; Melek Dosay, "M. Ö. V. Yüzyılda Hellen Matematiği ve Felsefesi", *Felsefe Dünyası*, sayı: 19, Ankara 1996, 21.

²³ Hannâ el-Fâhûrî-Halil el-Cerr, *Târîhu'l-Felsefeti'l-Arabiyye*, I, 258-259; Butros el-Bustanî, "İhvânü's-Safâ", *Resâilü İhvânî's-Safâ ve Hullâni'l-Vefâ* içinde, Dârü Sâdır, Beyrut trz, I, 13; karşı R, III, 208.

²⁴ R, I, 200; III, 178-179; Seyyid Hüseyin Nasr, *Bilim ve Medeniyet*, çev: N. Avcı, K. Turhan, A. Ünsal, İstanbul 1991, 161.

rende bir düzen vardır ve her şeyin temelinde bulunan matematiksel ilişkilerdir. Astro-nomi ve müzikte olduğu gibi geometride de her şey sayılara indirgenir. Âlemin özü ve ilkesi sayılardır ve eşya duyulur hale gelmiş sayılardan ibarettir. Her varlık bir sayıya te-kabül eder, bilimin nihaî amacı, varlıklara karşılık gelen sayıları tespit etmektir.²⁵ Sayı-lar ve varlıkların sonsuz dizisi bir'den çıkar. Sayıların özü *bir*'dir. Fisagorcular iki tür *bir*'den bahsederler:

1. Sayılar (Varlıklar) dizisinin çıktığı, onları kapsayan, kuşatan, özetleyen, mutlak ve zıddı olmayan *bir*, monadların Monadı (e monas), tanrıların Tanrısı.

2. Çıkan sayılar dizisinde birinci olan, iki ve üç gibi her çokluğa (plethos) zıt olan, iki ile, üç ile, çokla sınırlandırılmış olan *Bir*: rölatif Bir, yaratılmış monad (to en). Bir ile çok zıtlık bütün diğerlerinin temelidir. Tabiattaki bütün zıtlıklar, kuru ve yaş, sıcak ve soğuk, aydınlık ve karanlık, erkek ve dişi, iyi ve kötü, sonlu ve sonsuz veya tek ve çiftin çeşitlerinden başka bir şey değildir. Çokluk yalnız başına kararsızdır ve birlere ayrılır, çift sayı tek olan bire indirgenir. Fisagorcularda, halefleri İhvân-ı Safâ'da olduğu²⁶ gibi mutlak bir, ne çift, ne tektir, veya aynı zamanda çift ve tek, tekil ve çoğul, Tanrı ve âlemdir.

Özetle, Fisagor için, her şey sayıya, sayı bağlantılarına ve nihayetinde İde'ye indirgenir.²⁷

Diğer taraftan İslâm'dan önceki Arapların sayı sistemlerine bakıldığında, onların sayıları alfabetik sembollerle ifade ettikleri görülmektedir. Ancak bugün dünyanın kul-landığı ve Müslümanların icat ettikleri sayı sistemi, gerek İslâm'dan önceki Arapların kullandığı ve gerekse Romalıların kullandığı sayı sistemleri kadar kullanışlı değildir.²⁸

İhvân'ın beslendiği bir diğer ana ırmak olan İslâm düşüncesinde, sayılar ve harfler dünyası değişik bir üslupla açıklanır. Tasavvufî bakış açılarının baskın olduğu izahlara göre, varlık Allah'ın "kün" (ol) emriyle meydana gelmiştir. "Kün" (ol) İlâhî bir emir ve sözdür. Harfler, söz ve seslerin simgeleridir. Bütün sesler 28 harften oluştuğuna göre varlıklar ile harfler arası karşılıklı bir etkileşim söz konusudur. Her varlığın adı bir keli-medir ve harflerden teşekkül etmiştir. Harfler sayılara karşılık getirilirse, sayılarda var-lıklarla korelatif bir ilişki ortaya çıkar. Sufî düşüncede insan mikrokozmos olarak nite-lendirildiğinden, varlığın özüdür, çekirdeğidir. Tanrı'nın kâinata yani makrokozmik âle-me tecellisi tıpkı onun özü ve çekirdeği olan insana da olmaktadır. Evrenin ruhu gibi in-sanın da ruhu ilâhî bir mahiyet ve cevher arzederken, bedeni de maddî âlemden bir cüz oluşturmaktadır. Maddî âlem, "anâsır-ı erba'a" denilen toprak, su, hava ve ateşin terki-

²⁵ Alfred Weber, *Felsefe Tarihi*, çev: H. Vehbi Eralp, V. baskı, İstanbul 1993, 25.

²⁶ İhvân-ı Safâ'da da "bir" ilk sayı değildir. İlk sayı iki'dir. Aşağıda bu konu üzerinde durulacağı için şimdi-lik bu ifadeyle yetiniyoruz.

²⁷ Weber, *Felsefe Tarihi*, 25-26.

²⁸ Geniş bilgi için bkz. Mehmet Bayraktar, *İslâm'da Bilim ve Teknoloji Tarihi*, II. baskı, Ankara 1992, 34-35.

binin evrimleşmesi sonucu meydana gelir. Varlığın esasını oluşturan 28 harf dengeli bir dağılımla bu unsurlarda yer alır.²⁹

Gerek Fisagorculukta gerekse İslâm düşüncesinde bu mevzu kuşkusuz geniş şekilde ele alınmıştır. Çalışmanın sınırlarını aşmamak için bu konuda sözü fazla uzatmıyoruz.

III. Sayıların Dünyası

İhvân, yaşadıkları zamanın bütün ilimlerini incelemeye ve tek bir sistem tarafından bir araya getirilmiş bilginin bütün bölümlerini bir özet içinde toplamaya gayret etmiştir. *Risâleler (Resâil)*, minerolojiden botaniğe, jinekolojiden ahlâk ve dinî hükümlere kadar bütün alanları kapsamaktadır.³⁰ Böylece birleştirici yapının ahlâkî olduğu neticesi açıkça ortaya çıkmıştır. Hatta incelenen sayılar bile yalnızca miktarlar olarak değil, aynı zamanda tabii fenomenlerin yorumlanması olarak ele alındılar ve sayıların bu hâli kozmos- ta tek hâkimdi. İlimler manevî ehemmiyet sıralarına göre sınıflandırıldılar.³¹

Risâleler'in belkemiği bir sayı sembolizmi ve matematiksel teoridir. Bu teori, sayıları Fisagorcu tarzda algılar, yani sadece niceliksel olarak değil, aynı zamanda metafiziksel gerçekliklerin ve eşyanın ilkelerinin sembolleri olarak da görür. Bu bağlamda *Risâleler*, bilimlerin sembolik yönü vasıtasıyla bilimleri dinî bir bakış açısıyla birleştirmiştir. Bu ansiklopedik eser, o dönemde var olan bilgilerin bir sentezini yapmasının yanında bir de dördüncü/onuncu asırda din ile felsefenin uyumunu sağlamak amacıyla önemli bir çaba göstermiştir. *Risâleler*'in kapsamlı yapısı ve onun hayatî sorunları basit bir anlatımla ele alışı göz önünde bulundurulduğunda Meşşâî filozofların, kelamcılarının, sufilerin ve hemen her eğilimden düşünürün bu eserleri okuması ve onlardan etkilenmesi şartıdır.³²

İhvân, ilimlerde, amelî ve realite olarak vâki müşahedelere dayanarak ilerleme yerine, sayılar arasındaki ilişkilere ve mantıkî analogilere uygun fantezilere bağlandılar. Onların aritmetiği, sayıyı sayı olarak değil bir takım özellikleri ile ele alır. Keza bir şey, sayıların ifade ettikleri sayı mefhumuna uygun olarak araştırılmaz, fakat eşya bizatihî sayılar sistemine uygun olarak açıklanır. Sayı teorisi ilâhî hikmettir ve mahsus olanların hepsinin üstündedir. Çünkü mahsusât sayıların örneğine göre meydana gelmiştir.³³

Sayılar, İhvân-ı Safâ doktrininin taşıyıcısıdır. Fisagorcu sayı teorisi (sayıların özellikleri, oran, artma,...vs.) ve bu teorinin insanın dünya ve ahiret hayatıyla mistik bağlan-

²⁹ İsmail Yakıt, *Türk-İslâm Kültüründe Ebced Hesabı ve Tarih Düşürme*, İstanbul 1992, 30; R, I, 61.

³⁰ Bkz. R, I, 21-43.

³¹ İ. Râci Farûkî - L. Lâmia Farûkî, *İslâm Kültür Atlası*, çev: M. Okan Kibaroglu, Zerrin Kibaroglu, III. baskı, İstanbul 1999, 336.

³² Seyyid Hüseyin Nasr, *Makaleler II*, çev: Şehabeddin Yalçın, İstanbul 1997, 112; ayrıca bkz. Sheikh, *Islamic Philosophy*, 34, 37; Hannâ el-Fâhûrî-Halil el-Cerr, *Târîhu'l-Felsefeti'l-Arabiyye*, I, 238.

³³ De Boer, *İslâm'da Felsefe Tarihi*, 62.

tısı onların zihinlerini adeta esir almıştır.³⁴ İhvân'ın kullandığı çeşitli sembolizm türleri arasında en önemli yeri sayılar tutar, çünkü sayılar sayesinde evrende var olan ahengi açığa çıkarmak ve çokluğu Birliğe (Tevhide) bağlamak mümkün olur.³⁵ İhvân, özellikle sayıları her şeyin nedeni ve evren'deki ahengi anlamaya yarayan bir anahtar olarak görmeleri konusunda, kendilerinin Fisagor ve Nikamokus'un öğrencileri olduklarına inanmışlardır.³⁶

İhvân, sayının evrendeki ilk prensip ve ayrılmaz şekilde onun yapısına bağlı olduğu kanaatlerini Fisagorcularla paylaştığı gibi, belirli sayıların özel bir anlam ve önemi bağlamında da onlara benzemektedir.³⁷

Risâleler dahil bir çok eski eserlerdeki sayılarla ilgili bu telakkilerin yanlış anlaşılması, onların, çağdaş okurlara saçma ve aptalca görünmesine neden olmuştur. Halbuki *Risâleler* ve diğer kadîm eserler, sayılarla neyi kastettiklerini ve onları nasıl kullandıklarını defalarca tekrarlamışlardır.³⁸

Her şeye rağmen *Risâleler*, İhvân-ı Safâ'nın en sonda bir takım *harfler* ve *sayılar sofizmine* saplanıp kalmasından ötürü³⁹, gerek din alanında ve gerek ilim ve felsefe alanlarında büyük hücumlara uğramıştır. Bununla beraber bu *Risâleler*, aydınlar ve özellikle yarı aydınlar üzerinde büyük etkiler yapmış ve daha sonraları da Bâtınıyye, Haşşaşıyye, İsmâiliyye, Dürzîlik gibi bir çok fırkalara İhvân-ı Safâ felsefesini taşımıştır. Aristo felsefesi yalnız yüksek tabakanın malı olmuşken, İhvân'ın felsefesi halk tabakalarının felsefesi olmuş ve hatta Gazâlî (1058-1111) bile bu felsefeden bazı fikirler almıştır.⁴⁰

Risâleler'den anlaşılan o dur ki, İhvân-ı Safâ felsefesi, daimî olarak harfler ve sayılarla oynayan bir matematiksel yöntemle işe koyulur ve sonra mantık ve fizik (tabiiyât) alanlarına geçer; fakat her şeyi nefis ve onun kuvvetlerine bağlar ve sonunda mistik ve sihrî bir yoldan 'marifetullah'a ulaşır.⁴¹

IV. Sayılara İğinin Amaç ve Sebepleri

Fisagorcularda, Hindularda⁴² ve Ortaçağ Kabbalistlerinde de görülen harflerin sa-

³⁴ Ferruh, Ömer A, "İhvân-ı Safâ", *İslam Düşüncesi Tarihi*, I, 332.

³⁵ Nasr, *İslâm Kozmoloji Öğretilerine Giriş*, 56.

³⁶ R, I, 48-49; Nasr, age, 57; Hannâ el-Fâhûrî-Halil el-Cerr, *Târîhu'l-Felsefeti'l-Arabiyye*, III. baskı, Beyrut 1993, I, 239.

³⁷ Netton, *Muslim Neoplatonists*, 10; Sheikh, *Islamic Philosophy*, London 1982, 34; krş. Ferruh, *Târîhu'l-Fikri'l-Arabî ilâ Eyyâm-i İbn-i Haldûn*, 385.

³⁸ Nasr, *İslâm Kozmoloji Öğretilerine Giriş*, 58.

³⁹ Bkz. R, I, 51-66.

⁴⁰ Cavit Sunar, *İbn Miskeveyh ve Yunan'da ve İslâm'da Ahlâk Görüşleri*, Ankara 1980, 18; bkz. Gazâlî, *el-Minkzu mine'd-Dalâl ve'l-Mufsihu ani'l-Ahvâl*, tah: Kasım en-Nurî, Muhyiddin Necîp, Dımeşk 1991, 98.

⁴¹ De Boer, *İslâm'da Felsefe Tarihi*, 60; Hannâ el-Fâhûrî-Halil el-Cerr, *Târîhu'l-Felsefeti'l-Arabiyye*, I, 224.

⁴² Bkz. R, III, 142, 180.

ysal sembolizmi (ilmü'l-Cifr)⁴³, bu bilimin İslâm dünyasındaki ustalarınca, Ali İbn Ebi Talib'e kadar dayandırılmaktadır. Sayısal sembolizm tasavvufu ve bir çok Şif ekolünde önemli bir rol oynar ve Kur'an'ın bazı bölümlerini tevil etmek için temel teşkil eder. İhvan da bu sembolizmi kullanır, böylece onlar sayıları, tabiat ve vahiy kitapları arasındaki bağlantı ve şifre kodu konumuna yerleştirirler. İhvan'ın sık sık sayılara baş vurması ve kullandığı teşbih dili, çokluk'ta Birlik'i görme ve çokluğu Birlik'in yansıtılmış bir imajı olarak görme yollarından biridir.⁴⁴

Semavî varlıkların hareketi ile bağdaştırılan bazı sayılar, Babil, Hind, Mısır kozmo-

43 "Arapça bir kelime olan "cefr", sözlükte "sütten kesilmiş, kuzu, oğlak, içi taşla örülmemiş kuyu" anlamlarına gelir. Terim olarak, değişik metotlarla gelecekte haber verdiği iddia edilen ilmi ve bu ilmi kapsayan eserleri ifade eder ve cifr olarak anılır." Bkz. Metin Yurdağür, "Cefr", *İslâm Ansiklopedisi* (TDV), İstanbul 1993, VII, 215.

Henry Corbin *İslâm Felsefesi Tarihi*'nde sayılar ve dolayısıyla "cifr"e özel bir önem vermektedir ve bu konuda şunları ifade etmektedir: "Kur'an-ı Kerim'de "cifr" ilminden bahis yoktur. Harflere anlam vermek ve sonuç çıkarmak, "şifre"nin anahtarını kime verilmişse ona ait olmalıdır. Kur'an-ı Kerim'de bazı surelerin başındaki elif-lâm-müm ve diğer harflerin anlamında olduğu gibi. Bu husus her nêlh'in elde edebileceği ilim ve fenler anlamında değildir; büyü, kehanet vs. anlamında bir "gizli ilim" olarak cifr diğerleri gibi batıldır: Ancak Kur'an-ı Kerim'deki bu harflerin anlamı vardır ki bunun ilmi de sadece ehline verilmiştir. Kur'an-ı Kerim harflerinden anlam çıkarmak da böyledir. Kur'an'ın batınına yol bulmak için olsun; kendisine bu ilimden pay verilmemiş kişiler, "cifr" ile uğraşarak şeytan tuzağına düşmemelidir. "Cifr" kelimesi ile "chiffre" ,"sıfır", "zıffır" gibi kelimeler arasında ilişki olmalıdır. Usûl-i Kâfi'de İmam-ı Sâdik'tan gelen "cifr" hakkındaki rivayetler, bazılarının sandıkları gibi bu ilmin Batı'da da boş yere uğraşılan "gizli ilimler" kabilinden bâtil bir ilim olmadığını açıkça gösterir. "Cifr", Resûl-i Ekrem'in (S.A.) imamet âlâmet ve emaneti olarak Emir-ul-Mü'min'e verdiği ve her imamdan sonrakine aktarılan yazılı bir metindir. İçindeki bilgiler de Kur'an-ı Kerim tefsiri mahiyetindedir, yoksa hâşâ şeytanî kehanet ile hiçbir ilişkisi yoktur. Yazık ki bazı gafiller bu ilmi "kesbî" saymakta, dünya ve ahiretlerini heba etmektedirler...Bulanık olmayan kaynaktan alınmadıkça-ki bu hususta avâma bilgi verilmemiştir- kimse "cifr"bilgisine sahip olduğunu kısmen dahi ileri süremez. İmamların bahsettiği "cifr", deri üzerine yazılan ve Resûl-i Ekrem'den (S.A.) gelen bazı "hadisler" olduğu için "cifr" olarak adlandırılır, yoksa rakamlarla ve ebcedle oynama ile ilgisi yoktur. Batı'da bizdeki temelsiz "cifr" inancının mukabili "chiffre"dir. Batı'da aşağı yukarı XVIII. yüzyıldan beri rakamları şifre olarak ve harfler yerine kullanmak ve bunlardan sonuçlar çıkarmak gibi garip saplantılara düşenler vardır. 1493'te İsviçre'de (Einsiedeln) doğan ve 1541'de Salzburg'da ölen Aureolus Theophrastus Bombast von Hohenheim (Paracelus); "Tıbbın Luther"i olarak tanınmakta idi. Kilise Hıristiyanlık anlayışına uymayan görüşleri yüzünden ömrünün son oniki yılını Şems-i Tebrizî gibi oradan oraya göç etmekle geçirmiştir. Bu zat, tabiatın insanlara işaretlerle konuştuğu, sayılarla ilhamda bulunduğu gibi gerçek yönü de olan bir kanıda idi...Alman gizemci (mistik) feylesofu Jacop Böhne (1575-1674) de benzer görüşlere sahiptir. Paracelus'da daha akli ve gerçeğe uygun ölçüler içinde olan bu düşünce, Böhne'de zıvanadan çıkmış görünmektedir. Böhne'nin "cifr" (chiffre) konusunu da ilgilendiren garip düşünceleri bugün "gizli ilimler"e yine garip bir ilgi gösteren bugünkü Almanların aynı eğilimli atalarını da etkiledi. Alman romantik akımında bu izlere rastlanır." (Schmidt/ Sehischkoff, *Philosophisches Wörterbuch*, Stuttgart, 1982, chiffre maddesi). Yeni Alman felsefesinde bile bu Alman "hurufliği"nin etkisi olduğunu ileri sürenler vardır. (Karl Jaspers'in *Schule des Philosophischen Denkens* adlı eserinde. Bu konuda bkz. Klaus/Buhr, *Philosophisches Wörterbuch*, "chiffre" mad.) Bkz. Corbin, *İslâm Felsefesi Tarihi*, çev: Hüseyin Hatemi, 152-153 (205 nolu dipnot); J. Ruska, "Sıfır", *İslâm Ansiklopedisi* (MEB), İstanbul 1993, X, 554-555.

44 Nasr, *İslâm Kozmoloji Öğretilerine Giriş*, 61.

loji ve dinlerinde olduğu kadar daha önce belirttiğimiz gibi Fisagoryenlerde de önemli bir rol oynamıştır. Sayılara büyük önem veren İhvân, bu sayıların çoğunun, özellikle kürelerin sayısı, burçlar kuşağının bölümleri, gezegenler ve ayın devir sayısına karşılık gelen 9, 12, 7, 28 gibi sayıların sembolik öneminin farkında idi.⁴⁵

Sayı ve özellikleriyle bu zihnî meşguliyetine rağmen *Risâleler*, İhvân'ın sayının müzakere edilmesindeki gayenin, sayının özelliklerinin nasıl olup da varlıkların özelliklerinin prototiplerini teşkil ettiğini kanıtlamak olduğunu belirtmeye özen göstermektedir; şöyle ki, Her kim sayıyı, yasalarını, mahiyetini, cinslerini, türlerini ve özelliklerini, onların hususî kemmiyetlerinin temelini teşkil eden hikmeti ve onların niçin ne daha az ne de daha çok olmadıklarının sebebini kavrar.⁴⁶ Çünkü her bakımdan gerçek *bir* ve bütün varlıkların yaratıcısı olan Allah, bütün varlıkları sırf tek, yahut sırf çok yapmayı uygun görmedi, bilakis onların madde bakımından bir, şekil bakımından çok olmalarını takdir etti. Dahası, O (Tanrı), varlıkların ikişerli, üçerli yahut onarlı vb. olmalarını da uygun bulmadı, fakat onların daha çok bütünüyle sayı dizisine sayı bakımından uygun olmasını ve onların özelliklerine sahip olmasını diledi.⁴⁷

Sayı ilmini (ilmü'l-aded), riyazî ilimler içerisinde sınıflandıran İhvân için, riyazî ilimler, filozofların da amacı olan, tabiat ilimleriyle bağlantıyı kurmaktadır. Onlara göre tabiî bilimleri öğrenmenin amacı, dünya ve ahiret mutluluğunu elde etmek ve ilâhî ilimlerde ilerlemektir ki, filozofların da nihaî hedefi olan hakikât bilgisine ulaşmaktır.⁴⁸ Şu halde sayı ilmi, İhvân'a göre bu maksadın gerçekleşmesini sağlayacak olan bir ilimdir.⁴⁹

Bu sayı müzakeresinin diğer aslî sebebi, nefis bilgisine bir giriş hazırlamaktır. Çünkü, sayının tetkiki kaçınılmaz olarak çeşitli sayıların, genellikle arazların cevherde bulunduğu gibi, nefste kaim olan arazlar olduğunu açığa çıkarır. nefis hakkındaki bu bilgi, felsefenin ehliyetli olduğu daha yüksek bilgiye, yani Tanrı'yı bilmeye zemin hazırlar. Çünkü o (Tanrı bilgisi) nefsi; onun aslını ve gelecek hayattaki kaderini bilmekten doğar ki, böylece akıl, Tanrı bilgisine yükselir; nitekim "kendini (nefsini) bilen Rabbini bilir" ya da "Kendini en iyi bilen Rabb'ini en iyi bilir"⁵⁰ denilmiştir.⁵¹

İhvân mensupları, her şeyi sayılara indirgediler ve her şeyi sayılarla açıklama yolunu tercih ettiler ki, bu Batınî Şia ve İsmailî üslûptur. Onlar sayılara dayanarak, varlığı bu özel yöntemle açıklama yoluna gittiler. *Sayıları gelecekle ilgili gizli şeyleri keşfetme-*

⁴⁵ Nasr, age, 90; Adıvar, *Tarih Boyunca İlim ve Din*, 31.

⁴⁶ R, III, 178-179; I, 76.

⁴⁷ Macit Fahri'ye göre bu söz "Peygamber yahut dördüncü halife Ali tarafından söylenmiştir. Bu beyan daha sonra İslâm tasavvufunun temelini teşkil etmişti. Bkz. Fahri, *İslâm Felsefesi Tarihi*, 156,165.

⁴⁸ R, I, 75-76.

⁴⁹ Bkz. R, I, 23-24.

⁵⁰ R, I, 76.

⁵¹ Fahri, *İslâm Felsefesi Tarihi*, 157.

de kullandılar.⁵² Tüm bunlar, İhvân'ın, *Risâleler*'de sayılara geniş bir yer ayırmasının nedenlerini yeterince ortaya koymaktadır. Ve yine onlar, *sayıları yaratılışın esası ve temel prensibi* olarak gördüler.⁵³

Bunların zorunlu bir sonucu olarak İhvân, *rakamlar vasıtasıyla gelecekle ilgili bilgilere sahip olma imkanı sağlayacağına* inandıkları *cifr* kitaplarının kendilerine okunmasını istemişlerdir.⁵⁴

Tanrı-alem ilişkisi ve alemin mahiyeti hususlarını İhvân, *Resâil*'de, Pisagorcü düşünce ve yorumların etkisiyle matematiksel sembollerle ifade etmiştir. Sayısal sembolizm *Risâleler*'de bir bakıma bu ilişkinin vurgulanmasında bir araç olarak kullanılmıştır.⁵⁵

Epistemolojik ve dinî düzlemlerde sayı çalışmasının büyük avantajı, İhvân'a göre, onun, sayıların mevcut olduğu ruhun bilgisine götürmesi, bu bilginin de nihayetinde, ancak felsefe yoluyla mümkün olabilecek Tanrı bilgisine iletmesidir.⁵⁶

Şu halde marifetullah'a ulaşmaya ve Tanrı'ya gücü nispetinde benzemeye çalışan İhvân için, sayılar, bu hedeflere ulaşmanın ana enstrüman işlevini görmektedir. Zira sayılar, onlara hikmetin kapısını açarak aşkın alana taşmalarına vesile olacaktır.

V. Risâleler'in Sayısının Esrarı

İhvân-ı Safâ Cemiyetinin, geride bıraktığı *Risâleler*'in sayısı, ilim ve düşünce dünyasında çok tartışmalara sebebiyet vermiş bir problemdir. Bu mesele, *Risâleler*'in 51 veya 52 olduğu iddiası çerçevesinde gelişmiştir. Diğer bir sorunda – bu çalışmayla ilgili olan tarafıdır- *Risâleler*'in sayısının batınî anlam ve yorumudur.

Henry Corbin'e göre, İslâm düşüncesinin ortaya koyduğu bazı metinler, Antik Yunan'ın her sayının özelliğine ilişkin araştırmalar yapan ve bilgi veren bazı kaynaklarına dayanmaktadır. *Risâleler*'in de Pisagor sayı bilgisine önemli bir yer vermiş olduğu da göz önünde tutulursa, 51 İncelemeyi kapsamına almış olması tesadüf değildir (17X3=51). Bunlardan 17'si "fizik" konusundadır ve 17 rakamının Yahudi "irfan"ında özel bir önemi vardır. Ayrıca 11 rakamı Mugyire'nin Şîî irfan bilgisince İmam Mehdi'nin zuhur edeceği günde, ölmüş olanlardan kaldırılacak olan kimselerin de sayısıdır. Bunlardan herbirine ism-i a'zamı meydana getiren onyeddi harften bir harf verilecektir. *Ayn-Mîm-Sîn* denizinde feyz alan 51 seçkin arif, Pisagor (Pythagoras) Okulu'nun Doğu'daki merkezi olan Sabîî şehri Harran'ın kapılarında nöbettedirler.

İhvân-ı Safâ'da, Cabir b. Hayyan'da olduğu gibi mîzân ilkesini metafizik bir ilke derecesine yüceltme eğilimi vardır. Her felsefe ve her ilim, bu telakki gereğince bir öl-

⁵² Bkz. R, I, 23-24.

⁵³ Hannâ el-Fâhûrî-Halil el-Cerr, *Târîhu'l-Felsefi'l-Arabiyye*, I, 239.

⁵⁴ Hannâ el-Fâhûrî-Halil el-Cerr, *age*, I, 240.

⁵⁵ Uysal, *İhvân-ı Safâ Felsefesinde Tanrı ve Alem*, 123; bkz. R, I, 38-39, 51-53, 61; III, 178.

⁵⁶ Fahri, *İslâm Felsefesi, Kelâmî ve Tasavvufuna Giriş*, 81; Netton, *Muslim Neoplatonists*, 2.

çektir, mizandır. Sonuç olarak mizan (sayı-düşüncelerin müşahedesi) felsefeye üstün olan bir yöntemdir ve felsefe kapsamına giren her hususa da üstündür. Aynı şekilde, Basra'daki İhvân-ı Safâ topluluğu katında da her bilim ve teknik dalının "mizan"ı vardır ve *Yüce Mizan* Kur'an-ı Kerim'de 21. Surenin 48. Ayetinde kıyamet günü mizanı olarak zikredilendir. *Mizan* terimi böylece özellikle Şîf ve İsmailî anlamını bulmuş olmaktadır. Burada "doğru ölçek" söz konusudur. (17 İsrâ, 37 ve 26 Şuarâ, 182). Bununla *denge* ve *adalet* kastedilir ve kıyamet imamı yeryüzünde *adalet* sağlayacağına göre, bu *adalet*in felsefî ve dinî anlamı vardır ki, ihvân, bu imamın zuhurunu imanla beklemektedirler).⁵⁷

Probleme bir başka yönden bakarak *Risâleler*'in sayısını Şiilikle ilişkilendiren S. Hüseyin Nasr'a göre Şifler arasında $51 = 3 \times 17$ özellikle önemlidir, çünkü bu rakam Ali b. Ebi Talib'in günlük namazlarının rekât sayısıdır. Daha sonradan eklenen tılsım ve büyü ile ilgili son bölüm hariç, *Risâleler* 17'nin 3 katı olan 51 risâleden oluşmaktadır. Özellikle, tabii bilimlerle ilgili bölümler veya fizikî risâleler 17 tanedir.⁵⁸

VI. Sayılar İlmi (İlmü'l-Aded): Matematik ve Geometri

İhvân'a göre felsefenin başlangıcı ilim sevgisidir; ortası, yaratılmışların gerçekliği-ne ilişkin olan bilgidir; sonu bu bilgiye uygun söz ve fiillerdir. Onların ilimler tasnifinde felsefî ilimler dört kısma ayrılmaktadır:

1-Matematik, 2-Mantık, 3-Tabiat felsefesi (fizik), 4-İlahi ilim (metafizik). Matematik de dörde ayrılır: 1-Aritmetik, 2- Geometri, 3-Astronomi, 4-Müzik. Müzik, İhvân'a göre, seslerin ahenginin ilmi ve onun yardımıyla melodinin ilkelerini ayrıntılı bir şekilde incelenmesidir.⁵⁹ Geometri (hendese), cisimlerin (eşyanın) miktarları, boyutları, türleri ve özelliklerinin kendisiyle bilindiği bir ilimdir.⁶⁰ Geometri ilminin Öklid'in açıklamalarına dayanması⁶¹ gibi astronomi de yıldızlar ilmidir ki, Batlamyus'un kitabı *Almagest*'in ortaya koyduğu delillere dayanır⁶²; aritmetik, sayıların özelliklerini inceleyen⁶³ ve Pisagor'la Nikamokus'un belirttiği gibi yaratılmışların iç gerçekliğiyle ilişkili olarak sayılara karşılık gelen anlamları araştıran bir ilimdir.⁶⁴

Pisagorcucu-Eflâtuncu felsefe eğitimi anlayışına uygun olarak bilgi araştırmasına ma-

⁵⁷ Corbin, *İslâm Felsefesi Tarihi*, 250-251.

⁵⁸ Nasr, *İslâm Kozmoloji Öğretilerine Giriş*, 328 (I.böl.61 nolu dipnot); Risâlelerin Ali b. Ebi Talip ve nesline atfedilmesi ile ilgili olarak bk. Ahmet Zeki Paşa, "Fasl fi Resâilü İhvâni's-Safâ", *Resâilü İhvâni's-Safâ ve Hullâni'l-Vefâ* içinde I, 22; Hannâ el-Fâhûrî-Halil el-Cerr, *Târîhu'l-Felsefetü'l-Arabiyye*, I, 225.

⁵⁹ R, I, 49, 79.

⁶⁰ R, I, 78-79.

⁶¹ R, I, 49.

⁶² R, I, 49, 78-79.

⁶³ R, I, 48-49, 78.

⁶⁴ R, I, 48-49, 75, 78-79; Nasr, *Bilim ve Medeniyet*, 159-160; el-Bustânî, "İhvânu's-Safâ", *Resâilü İhvâni's-Safâ ve Hullâni'l-Vefâ* içinde, I, 14.

tematikle başlayan⁶⁵ İhvân için, matematik, sayıların özelliklerini öğreten bir disiplindir.⁶⁶ Onlara göre nasıl ki “bir”, iki’den önce gelen bir sayıysa, bunun gibi matematik de diğer ilimlerle mukayese edildiğinde önce gelen bir ilimdir.⁶⁷

Sayılar ilmini, felsefeye başlamanın bir mukaddimesi olarak kabul eden İhvân için, bu ilim, bilgi ve hikmetin kapısının anahtarıdır. Onlar bu konuda şu ifadeleri seslendirmektedirler:

“Ey irfan sahibi ve merhametli kardeşim, bilmelisin, çünkü soylu kardeşliğimizin yolu budur. (Allah onlara arazdan cevhere, basit cisimlerden ayrı madenlere, elementlerden bileşiklere varıncaya dek bu dünyadaki bütün cisimlerin yapısını ve şimdiki düzenini bilmesinde ve tek sebepten, tek kaynaktan ve tek düzenleyiciden çıkarak nasıl oluştuklarını ve yaygınlaştıklarını kavramasında yardımcı olsun). Çünkü onlar geometrik ispatların ve sayısal sembollerin açıklanmasına bir şahit olarak getirildiler, tıpkı Fisagorcuların yaptıkları gibi. Öyleyse bu bilgiyi bütün diğer bilgilerden önce öğretmek ve aritmetik olarak bilinen sayılar ve özellikleri ilmi içerisinde anmak üzerimize yüklenmiş bir görevdir. Bu, tıpkı felsefe denilen bilgiyi ve hikmeti arayanlar için yolu kolaylaştıran bir önsöz ya da girişe benzer ve felsefeye yeni başlayanlara sadece matematik bilimleriyle inceleyerek doğrudan konunun içine girebilme imkanı sağlar.”⁶⁸

İhvân-ı Safâ’ya göre bütün varlık ve tefekkürün mutlak prensibi “bir” sayıdır. Sayı ilmi, bu sebeple, felsefenin başında, ortasında ve sonunda yer alır.⁶⁹

Dolayısıyla sayılar ilmi (ilmü’l-aded), İhvân’a göre tabiatın üstünde yer alan ve varlıkların prensibi⁷⁰ olan bir bilim olarak, tevhidi anlamaya ileten bir yoldur. O aynı zamanda diğer bilimlerin kökeni, ilk iksir ve en büyük kimyadır.⁷¹ Bunun yanı sıra o, Nefs’in üzerine işlenen Akl’ın ilk feyzidir ve o, “Tevhid ve temyizi konuşan bir lisan”dır. Bu nedenle *Risâleler*’de, Tanrı’nın dünyayla –metafiziki olarak vücudun varlıklarla- olan ilişkisi, Bir’in diğer sayılarla olan ilişkisi gibidir.⁷² Daha bâtinî (ezoterik) olan *er-Risâletü’l-Câmia* Vücut’un (bir)e, Varlık’ın Sonsuz’un veya Zat-ı İlâhî’nin (sıfır) a tekabül ettiği belirtilmektedir. Böylece sıfır, Vücut’u içine alan bütün önceden belirlenmelerin üstünde olan İlâhî Özü sembolize eder.⁷³

Sayılar ilmi matematik, İhvân’a göre ilimlerin aslı ve anahtarı, bilgi ve hikmetin başlangıcı ve kaynağıdır. Her ilmin hareket noktası olan matematik, nefis üzerine yerle-

⁶⁵ Uysal, “İhvân-ı Safâ” mad., *İslam Ansiklopedisi* (TDV), XXII, 1.

⁶⁶ R, I, 48, 75; Hannâ el-Fâhûrî-Halil el-Cerr, *Târîhu’l-Felsefeti’l-Arabiyye*, III. baskı, Beyrut 1993, I, 250.

⁶⁷ R, I, 78.

⁶⁸ R, I, 48; Nasr, *Bilim ve Medeniyet*, 159.

⁶⁹ De Boer, *İslâm’da Felsefe Tarihi*, 62; krş. R, I, 54.

⁷⁰ R, I, 54; III, 203.

⁷¹ Hannâ el-Fâhûrî-Halil el-Cerr, *Târîhu’l-Felsefeti’l-Arabiyye*, I, 258 (naklen *er-Risâlatü’l-Câmiah*, I, 173, 9).

⁷² R, I, 49.

⁷³ Nasr, *İslâm Kozmoloji Öğretilerine Giriş*, 56-57 (naklen *er-Risâletü’l-Câmiah*, I, 28, 30; II, 295).

şen aklın ilk ürünüdür; tevhid bilgisine ve Allah'ı anlamaya götüren yoldur.⁷⁴ Eklektik bir sistem ortaya koyan İhvân'ın 52 risâlesi, ilginç bir Yeni-Fisagorcu Yeni-Eflâtuncu fiziko-matematik fikirler karışımını kapsar. Bu fikirler, onların profesyonel filozoflarından daha popüler üslûpla açıkladıkları son derece karmaşık eklektik bir metafiziğin temelini oluşturur.⁷⁵

İhvân-ı Safâ'nın aritmetik, geometri, astronomi, coğrafya, mûsikî, mantık ve hatta sanat ve meslekleri kapsayan matematik ilimlere olan ilgisinin tamamen pragmatik olduğu görülmektedir. Onlar, matematik tahsilinin ahlâkî ıslaha ve fikrî anlayışa yardımcı olan kendini bilmenin bir işareti olarak hizmet ettiği iddiasını sıklıkla vurgular.⁷⁶

Bilimde, İhvân-ı Safâ, açıkça Yunan mirasının Fisagoryen-Hermetik yönüyle ilişkilidir, tıpkı özellikle matematik teorilerinde olduğu gibi... Fisagorcular gibi aritmetik ve geometrinin sembolik ve metafizik yönüne vurgu yapmışlardır. Onlar eğitim yoluyla geometri öğrenen nefsin fizikî âlemden manevî âleme yükseldiğini iddia ederler.⁷⁷ Geometride bütün esrarengiz figürler bulunmaktadır; en küçüğü, üç sıra halinde dokuz kareden oluşmuştur.⁷⁸

Matematik öğrenmeyi, İhvân, genel olarak felsefeyi, özel olarak ilahiyâtı anlamının yolu olarak görür. Onlara göre, matematik, insanın bilimsel alanda yetkinliğe ulaşmasını sağlar.⁷⁹

Öklid'i ve geometri hakkında eser vermiş diğer yazarları da tanıyan⁸⁰ İhvân'ın geometri alanında gizli ve sihirli şekillerle de uğraştığı görülmektedir.⁸¹

Geometri, İhvân'a göre, tüm boyutların; sema ve yeryüzündeki cisimlerin ölçü ve mesafelerinin kendisiyle bilindiği mizandır.⁸² Hiç kimsenin kendisinden müstağni olmadığı sağlam bir sanattır. Tüm eşyayı bilmede ve tanımlamada kullanılır. Arınmış, saf ve temiz ruhları hikmetin nuruna teşvik etmek ve ahiret saadetine ulaştırmak⁸³ gibi bir fonksiyonu vardır, geometrinin.⁸⁴

İhvân nezdinde, hakikate ulaşmanın aracı değeri olarak geometri, göze hitap eden şekilleriyle sadece onun müptedilerinin daha kolaylıkla anlamalarına yardım eder, fakat

⁷⁴R, I, 22; III, 201 Koç, *İhvân-ı Safâ'nın Eğitim Felsefesi*, 181; ayrıca bkz. Ferruh, *Tarîhu'l-Fikri'l-Arabî ilâ Eyyâm-i İbn-i Haldân*, 385; Uysal, *İhvân-ı Safâ Felsefesinde Tanrı ve Alem*, 33.

⁷⁵Fahri, Macit, *İslâm Felsefesi Tarihi*, II. baskı, çev: Kasım Turhan, İstanbul 1992, 153.

⁷⁶Fahri, age, 157; bkz. R, I, 48-49, 75-76.

⁷⁷Bkz. R, 75-76.

⁷⁸Kadir, "İhvân-ı Safâ", *İslâm'da Bigi ve Felsefe*, 116; ayrıca bkz. Sheikh, *Islamic Philosophy*, 38.

⁷⁹Ferruh, *Tarîhu'l-Fikri'l-Arabî ilâ Eyyâm-i İbn-i Haldân*, 385; ayrıca bkz. Bayraktar, *İslâm'da Bilim ve Teknoloji Tarihi*, 51.

⁸⁰R, I, 49; III, 89, 207.

⁸¹Ferruh, "İhvân-ı Safâ", *İslâm Düşüncesi Tarihi*, 1990, I, 338; ayrıca bkz. Yves Marquet, "Ikhwân al-Safâ", *The Encyclopedia Of Islam*, London 1979, III, 1076.

⁸²R, I, 78.

⁸³R, I, 75-76.

⁸⁴Koç, *İhvân-ı Safâ'nın Eğitim Felsefesi*, 181.

aritmetik tek başına saf ve gerçek ilimdir. Eflâtun'un, aritmetiği, "popüler" ve "felsefî" olarak ikiye ayırdığı⁸⁵ gibi, İhvân da – birebir örtüşme bile- geometriyi *aklî* ve *hissî* diye ikiye ayırmaktadır. Onlara göre *hissî* geometrinin konusu, çizgiler, yüzeyler (ve hacim) dir, *aklî* geometrinin ise⁸⁶ eşyanın derinlik, genişlik, yükseklik gibi hususiyetleri ve buudlarıdır.⁸⁷ *Aritmatîğin de geometrinin de gayesi, nefsi, mahsusattan makulata götürmektir.*⁸⁸

İhvân, matematik (riyazî) bilimlerin alt bir disiplini olan geometride, geometrik şekillere "faziletler" ve "kişilikler" vererek Fisagoryenleri takip eder. Geometrinin nihai amacı, nefsin güçlerinin dış dünyadan bağımsız olarak işlenmesini sağlamaktır. Böylece "O (nefis), semavî yükseliş sayesinde, ruhlar dünyasına ve ebedî hayata katılmak için kendini bu dünyadan ayırmak ister."⁸⁹

S. Hüseyin Nasr'a göre niceliksel ve niteliksel bir bilim olarak matematiğin bu ikili yönü, bu tür bilgiyi "Yakub'un merdiveni" şekline sokmaktadır. Nicelik dünyasını incelemede matematiği kullanmak, o dünyadan arketipler dünyasına geçmeyi sağlayacak bir köprü işlevi görmektedir. Sembolik özelliği nedeniyle sayı, sadece bölme için bir araç değil, aynı zamanda birleştirme ve bütünleştirme için de bir araç olmaktadır. İhvân tarafından kullanılan Fisagoryen sayılar, yaratılan arketipleri veya "platonik idea"ları ile özdeşleştirilmeleri nedeniyle, niceliksel yönü sayesinde sahip oldukları analiz gücünün yanısıra bir de sentez gücüne sahiptirler.⁹⁰

Geometri, daha önce belirttiğimiz gibi, *aklî* (*zihnî*) ve *hissî* diye ikiye ayrılmaktadır. İhvân'a göre, ma'kulun (*akledilir'in*) karşıtı olarak mahsus (*duyulur*) geometri, başlangıç ve mukaddimedir. *Aklî* (*zihnî*) geometri, kelâm ve felsefî matematik konusunda derin bilgiye sahip alimlerin hedeflerinden biri olmuştur. Geometriyi sayılar ilminin arkasına koymalarının amacı, mahsusât âleminde ma'kulat âlemine götürülen öğrencilere ve fizikî meselelerden manevî meselelere geçen gençlere izlenecek sırayı göstermektir.⁹¹ *Hissî* (*duyulur*) geometri çalışmaları insanı fikrî sanatlarda hüner sahibi kılarken, *aklî* geometri insanın uygulamalı sanatlarda hüner sahibi olmasını sağlar, çünkü bu ilim bizi nefsin varlık bilgisine ulaştıran kapılardan biridir ve bütün bilgilerin kökü, hikmetin rüknü ve pratik ve fikrî sanatların esasıdır.⁹²

⁸⁵ Popüler matematik, duyuşsal nesnelere hakkında savlar ileri sürer: O "iki ordu, iki öküz, iki çok büyük şey, iki çok küçük şey" gibi şeylerden söz eder. Popüler geometri, popüler aritmetik de en iyi durumda yaklaşık bir doğruluk değerine sahiptir. Diğer taraftan, felsefî matematik, ruhu soyut sayı hakkında akıl yürütmeye zorlar ve gözle görülebilir, elle tutulabilir cisimlerin sayılarını ele almayı reddeder. Felsefî matematiğin örnekleri mutlak bir doğruluğa sahiptir...Bkz. Andres Wedberg, "Platon'un Aritmetik Felsefesi", *Felsefe Dünyası*, çev: H. Gazi Topdemir, sayı: 27, Ankara 1998, 115; krs. Eflatun, *Devlet* (525b-d), 209-210.

⁸⁶ R, I, 79.

⁸⁷ R, I, 80.

⁸⁸ R, I, 201; De Boer, *İslâm'da Felsefe Tarihi*, 62.

⁸⁹ Nasr, *İslâm Kozmoloji Öğretilerine Giriş*, 59-60; krs. R, I, 75-76.

⁹⁰ Nasr, age, 60.

⁹¹ Bkz. R, I, 22, 79; Nasr, *Bilim ve Medeniyet*, 162-163; Dögen, *İslâm ve Matematik*, 73.

⁹² R, I, 79-80; Nasr, *Bilim ve Medeniyet*, 162-163.

VII. Sayı Nedir?

İhvân'a göre sayı, "Tevhid'in tekrarlanması sonucunda insan nefsinde ortaya çıkan ruhî imaj"dır. O halde sayı, kaynağından hiçbir zaman kopmayan bir yansıma, "birin yansıması"dır. Ve bütün sayılar, bir'in yansıması olduğu için, *Risâleler* bir sayısını, sayıların başlangıcı kabul etmezler.⁹³

VIII. Sayıların Kısımları

İhvân-ı Safâ sayıları iki sınıfa ayırmıştır: a) Bir faktör olarak "bir" b) İki'den sonsuza kadar olan dizi. Bir, mutlak birliktir, bölünemez, azalmaz ve çoğalmaz. Tüm sayıların aslı birdir. İki, birin iki kez tekrarıdır, öteki sayılar birin toplamlarıyla oluşur, dolayısıyla bir, her ardışık sayı için bir faktör olma özelliği gösterir.⁹⁴ Bu hünerli akrobatlık şu yarı teolojik yarı metafizik önermeye ulaşmak için zorunluydu: "Bir, kendinden türeyen sayıların mahiyetinden nasıl farklıysa, Bir (Allah) de kendisinden türeyen tüm varlıklardan başkadır."⁹⁵

Fisagoryen sistemin yönlendirmesiyle bir başka açıdan sayılar, İhvân'a göre, *tam* ve *kesirli sayılar* diye ikiye ayrılır.⁹⁶ Tam sayılar da, *tek sayılar* ve *çift sayılar* diye iki kısımda değerlendirilir.⁹⁷ İhvân, tek ve çift sayıları da alt kısımlara ayırarak⁹⁸ bunların düzenini/dizimini göstermektedir.⁹⁹ Onlar, sayıları, diğer bir yönden *tam (tâmm)*, eksik (nâkis) ve *artan (zâid) sayılar* olmak üzere üç kısma taksim etmişlerdir.¹⁰⁰

IX. Sayıların Anlamı

İhvân felsefesinde, sayılardan ilâhî sırlar çıkartılır¹⁰¹ ve onlara mistik anlamlar verilir.¹⁰²

İhvân'a göre manevî alemdeki sayıların şekilleri maddi (hyle) alemdeki varlıkların şekillerine karşılık gelir. O (sayı) öte dünyadan bir numunedir ve onun bilgisi yardımcıyla dileyen diğer matematik ilimlere, fiziğe ve metafiziğe ulaşır. Sayı ilmi bütün ilimlerin "kökü", hikmetin esası, bilginin kaynağı ve mananın dayanağıdır. O ilk iksir ve yüce simyadır.¹⁰³

⁹³ Nasr, *İslâm Kozmoloji Öğretilerine Giriş*, 59; krş. R, I, 49-50, 54-57.

⁹⁴ R, I, 49; Ferruh, "İhvân-ı Safâ", *İslam Düşüncesi Tarihi*, I, 332(naklen Sarton, *Histor*, 217).

⁹⁵ Ferruh, "İhvân-ı Safâ", I, 332; R, I, 49.

⁹⁶ Bkz. R, I, 56, 60, 68; III, 182; Hannâ el-Fâhûrî-Halil el-Cerr, *Târîhu'l-Felsefeti'l-Arabiyye*, I, 260.

⁹⁷ R, I, 60.

⁹⁸ Bkz. R, I, 61-64.

⁹⁹ Bkz. R, I, 66-67.

¹⁰⁰ Bkz. R, I, 64-66.

¹⁰¹ Merruh, *en-Nezeâtü'l-Mâdiyye fi'l-felsefeti'l-Arabiyyeti'l-İslâmiyye*, II, 412.

¹⁰² Adıvar, *Tarih Boyunca İlim ve Din*, 80-81.

¹⁰³ Nasr, *Bilim ve Medeniyet*, 159(naklen Ikhwan Al-Safa, *Risâlat al-Camiah al-Taraggi Press*, Damascus 1949 I, s. 9; krş. R, I, 21-22, 59; III, 178, 181.

İhvân'a göre sayının genel özellikleri saf olarak basmakalıp veya kavramsal değildir. Onlar, şeylerin hakiki doğasından türerler, başka bir deyişle, ontolojiktirler. Buna göre, örneğin yedi sayısı, mükemmel bir sayıdır. Çünkü o, ilk tek sayısının yani üçün ve ilk dördül sayının yani dördün özü, özetidir. Sekiz, kübik bir sayıdır. Çünkü, iki olan kökü, onu sekiz yapan dört'ün iki katıyla, çoğaltılır. Onun ilk kesin sayı olduğu da söylenebilir, çünkü, bir dizi düzlemlerden oluşur. Düzlemler de birbirine yakın çizgilerden müteşekkildir. Şimdi, çizgi, en küçük varlık sekiz parçadan oluşsun diye, minimum, iki noktadan ve iki en küçük varlığından ibarettir. Çünkü, eğer biz, çizgiyi bizzat iki iki çoğaltırsak, dört parçadan mürekkep bir düzlemimiz olur. Ve eğer düzlemi kendi kenarlarından biriyle çoğaltacak olursak, tam olarak toplam sekiz parçamız veya uzunluğuna iki genişlik ve derinliğine iki parçamız olacak.¹⁰⁴

Ontolojik statüsünün ışığında, *Risâleler*'in yazarı (ya da yazarları)nın sayıya ilişkin sabit fikri, sayının özelliklerinin, varolan her şeyin özelliği ile ilgili paradigmlar olduğu şeklindeki temel üzerinde haklı çıkarılmaktadır. "Sayıyı, onun kurallarını, doğasını, cinsini, türlerini ve özelliklerini anlayan herkes, tüm şeylerin cins ve türlerinin çokluğu- nu, onların uygun niteliklerinin temelinde yatan hikmeti ve onlardan, ne daha çok, ne de daha az olmamalarının nedenini anlayabilsinler." Yazarın vermiş olduğu cevap her anlamda tek olan her şeyin yaratıcısı Tanrı'nın onu, her şeyin her açıdan tek veya her açıdan çok olması gerektiği şeklinde bir yöntem olarak kabul etmemesi tarzındadır. Bu bakımdan O, onları, maddeye nispetle bir, fakat forma nispetle çok olmaları veçhiyle düzenlemiştir.¹⁰⁵ Ve de onu, her şeyin ikili, üçlü, dördü... olması gerektiği şeklindeki bir yöntem olarak kabul etmiştir. Ancak daha çok, onların en geniş çeşitlilikleri içinde sayının özelliklerini yansıtmaları gerektiği şeklindeki yöntem olarak sayar.¹⁰⁶

Sonuç olarak, S. Hüseyin Nasr'ın ifadesiyle evrenin her yerinde eşyayı anlamak için anahtar, eşya sadece kendisi olarak incelendiğinde ortaya çıkacak olan anlaşmazlık dumanını, sabah güneşi gibi dağıtan sayılardır.¹⁰⁷

X. Rakamların Dili/Şifresi

İhvân'a göre her sayının aslı bir'den dörde kadardır; diğer sayılar bunlardan meydana gelir. Bir, dörd'e eklendiğinde beş; iki dörd'e eklendiğinde altı; bir ve üç'e, dört eklendiğinde yedi olur....¹⁰⁸

Risâleler'in müellifi, çeşitli sayıların kendilerine has özelliklerini açıklar. Bir'in özelliği, sayının aslı (ilkesi) olması, iki'ninki, kesinlikle ilk sayı olması ve bütün çift sayıların paydası olmasıdır. Üç'ün özelliği ilk tek sayı ve hem tek hem çift bütün sayıla-

¹⁰⁴ Fahri, *İslâm Felsefesi, Kelâmı ve Tasavvufuna Giriş*, 80; R, I, 59.

¹⁰⁵ Fahri, age, 80; R, III, 178-179.

¹⁰⁶ Fahri, age, 80-81; R, III, 179.

¹⁰⁷ Nasr, *İslâm Kozmoloji Öğretilerine Giriş*, 55.

¹⁰⁸ R, I, 53; Hannâ el-Fâhûrî-Halil el-Cerr, *Târîhu'l-Felsefeti'l-Arabiyye*, I, 259.

rın, üçte birinin paydası olmasıdır. Dört ilk kare sayı, Beş ilk dairevî sayı, altı ilk tam, yedi ilk kâmil, sekiz ilk kübik, dokuz ilk tek kare ve birler hanesinin sonu, on onlular'ın ilkidir, vs.¹⁰⁹

Şimdi, bir'den oniki'ye kadar olan sayıların, İhvân tarafından nasıl kodlandığına ve nelere tekabül ettirildiğine bakabiliriz.

“Bir”

İhvân'ın etkisi altında kaldığı ana kaynak sahiplerinden birisi olan Plotinus'a göre, dünyanın ulvî kaynağı “Bir –Vâhid'dir”. O, çokluktan uzak, değişmemiş, başkalaşmamış, sırf birlik ve vahdettir. Bu “Bir”, herhangi bir manada şuurlu değildir. O, yalnızca âlemin biricik kaynağı ve kendisine duyulan iştîyâkın gagesidir. Âlem ondan fıskırır, akar ve ruh tekrar ona dönmeyi arzular. Plotinus'un panteist anlayışı teist yaratılış anlayışının zıddıdır.¹¹⁰ Buna rağmen bu felsefe, yaratılışı kabul eden Hıristiyanlığa girmiş ve Saint Augustin (354-430) zamanında Hıristiyanlığın temel felsefesi olmuştur. Çünkü S. Augustin sudûr'a dayanarak Baba-Oğul münasebeti ve Tanrı'nın Hz. İsa'ya hulûlü inancını felsefî bir temele oturtabiliyordu. Plotinus'a göre, “Bir”den şu üç varlık sudûr eder: a-Akıl veya zeka (Bu varlık zaman ve mekan üstüdür). b-Ruh (akıldan sudûr eder, bu da ferdî varlıkların ruhu olmayıp âlemin ruhudur). c-Madde (bu ruhtan sudûr eder, madde ve madde âlemi sırf yokluktur, vasıfsız ve belirsiz bir şeydir. Piramidin zirvesindeki en yüksek noktaya, “Bir”e, tecrübe ve akıl yoluyla değil, mistik bir vecd yoluyla ulaşılır.¹¹¹ Plotinus'un bu sudurcu hiyerarşisinde insan'ın belli bir mertebesi vardır. İnsan ferd halini alınca, artık, küllîlik vasfını kaybeder. İnsanın mistik vecd yoluyla “Bir” ile ittihadı (birleşme) yükselişi mümkündür. Plotinus böyle bir ittihadı kendisinin birkaç defa gerçekleştirdiğini söyler, “Bir”i (Allah'ı) bilmek cezbe ile bilinmekle beraber, bu bilgi şeklin bilgisi değildir.¹¹²

Fisagorcuları izleyerek sistemlerinde “Bir”e aşkın boyutlar katan İhvân'a göre, “İfadeler, anlama işaret ederler; anlam, müsemmadır, ifadeler ise isimlerdir. İfadelerin en yaygın olanı “nesnedir.” “Nesne” bir olabileceği gibi birden fazla da olabilir. Bir iki şekilde gösterilebilir, - ya gerçeklik olarak ya da sembol olarak. Gerçeklik olarak 1, bölünemeyen ve kısımları olmayan “nesnedir”, bölünemeyen her şey birdir; bölünememesinin nedeni birliğidir¹¹³.... (Dilersen şöyle de: bir, gerçeklik olarak kendi içinde kendinden başka hiçbir şeyi barındırmayan şeydir) fakat sembol olarak bir, bir olarak adlandırılan her türlü kümedir. Biri çıkıp 10'un bir olduğunu ya da 100'ün bir olduğunu hat-

¹⁰⁹ R, I, 56-57; Fahri, *İslâm Felsefesi Tarihi*, 156; Bayrakdar, *İslâm'da Bilim ve Teknoloji Tarihi*, 37.

¹¹⁰ Bkz. Plotinus, *Enneadlar*, çev: Zeki Özcan, Bursa 1996, 21-23, 45-46, 51, 86-90, 125.

¹¹¹ Bkz. R, III, 181; krş. Plotinus, *Enneadlar*, çev: Zeki Özcan, Bursa 1996, 21-23, 51-78.

¹¹² Bolay, *Felsefî Doktrinler ve Terimler Sözlüğü*, 507-508. “Bir” için bkz. Ferruh, “İhvân-ı Safâ”, *İslâm Düşüncesi Tarihi*, I, 332; Uysal, *İhvân-ı Safa Felsefesinde Tanrı ve Alem*, 79-80, 124-125.

¹¹³ R, I, 54.

ta, 1000'in bir olduğunu söyleyebilir. Bir, birliğinden ötürü birdir, siyahın siyahlığından ötürü siyah olması gibi. Çokluğa gelince; o birlerin bir araya gelmesidir. İlk çokluk ikidir, sonra üç, dört, beş ve böylece sürer gider. Çokluk iki çeşittir: Ya bir sayıdır ya da "sayılmıştır". İkisi arasındaki fark sayının sayan nezdinde nesnelere cisimlerinin miktarı olmasına karşılık "sayılmışın" nesnelere kendileri olmasıdır."¹¹⁴

Bütün sayılar, onlara göre, bir'in yansıması olduğu için, *Risâleler* bir sayısını, sayıların başlangıcı kabul etmezler. Onlar, ikinin ilk (birinci) sayı olduğuna ve bir'in, bütün sayıların kaynağı ve başı olduğuna inanırlar.¹¹⁵

En şümüllü olan "şey"le müteradif olan "gerçek bir", *Risâleler*'in müellifi tarafından "asla parçaları olmayan, bölünemeyen ve bölünmemesi bakımından bir olan"¹¹⁶ şeklinde tanımlanır. Diğer yandan, "mecâzi bir ", bir yüz, bir küme gibi, birim yönüyle nesnelere yekûnunu gösterir.¹¹⁷

Muhtemelen Fisagorculuğun etkisiyle sayılara azami derecede metafizik anlamlar yükleyen İhvân-ı Safâ öğretisinin büyük bir kısmı, 'bir' sayısıyla başlayarak onların sayı-teorisi ya da sayıların özelliklerinin analizi üzerinde yoğunlaşmaktadır. Onlara göre, gerçek 'bir', en genel terim olan ve bölünemeyen 'şey' terimiyle eş anlamlıdır. 'Bir', bütün sayıların temeli olabilsin diye çokluk, sıradüzen içinde bir'in bir'e eklenmesiyle ortaya çıkmaktadır. Ancak kendisi bizzat sayı değildir.¹¹⁸ "Bir", iki sayısının yarısıdır.¹¹⁹

Sayılar ilminde birincil kaynağı Plotinus'un inandığı gibi İhvân için de fiziksel alem, Tanrı'dan bir sudürdür. Tanrı, kendi birliğinin ışığı'ndan feleklerin küllî Ruhu ve sonuçta ilk madde'nin izlediği Faal Akıl olan yalın bir cevher yaratmıştır. Bu yüzden, tam da 'bir' sayısından tüm sayıların ilk prensibi olarak söz edildiği şekilde, belki Tanrı'dan da tüm şeylerin ilk prensibi olarak söz edilebilir.¹²⁰

"Bir", bütün sayıların illeti, meydana getiricisi ve asıl kaynağı olduğundan varlıkların yaratıcısı, illeti ve yoktan varedeni olan Tanrı'ya karşılık gelmektedir. Objelerin birliği ve ayrılığı Tanrı'nın hikmetine dayanır. Çünkü hep aynı biçim üzere olsalardı, Tanrısal hikmet gerçekleşmezdi. Şu halde en güzel tertip, hali hazırdaki tertiptir. Objeler madde (Heyulâ= hyle) bakımından değişiktir. Mutlak birlik Tanrı'ya mahsûs olduğundan onun müteakibi başka hiçbir varlık yoktur."¹²¹

¹¹⁴ R, I, 49-50, 55; Nasr, *İslâm'da Bilim ve Medeniyet*, 160.

¹¹⁵ Nasr, *İslâm Kozmoloji Öğretilerine Giriş*, 59; bkz. R, I, 49-50, 54-57.

¹¹⁶ R, I, 49.

¹¹⁷ R, I, 49; Fahri, *İslâm Felsefesi Tarihi*, 155.

¹¹⁸ Fahri, *İslâm Felsefesi, Kelâmı ve Tasavvufuna Giriş*, 79; ayrıca bkz. Karlığa, *İslâm Kaynakları ve Filozofları Işığında Pythagoras ve Presokratik Filozoflar*, 132-133; bkz. R, I, 57.

¹¹⁹ R, I, 57.

¹²⁰ Fahri, *İslâm Felsefesi, Kelâmı ve Tasavvufuna Giriş*, 80; R, III, 203; I, 54; ayrıca bkz. Filiz, Şahin, "İhvân-ı Safâ Felsefesinde İnsan", *Makâlât*, 41.

¹²¹ Karlığa, *İslâm Kaynakları ve Filozofları Işığında Pythagoras ve Presokratik Filozoflar*, 133; bkz. R, III, 179; I, 56 59; Hannâ el-Fâhûrî-Halil el-Cerr, *Târîhu'l-Felsefeti'l-Arabiyye*, I, 259.

Varlıklarda ikili, üçlü, dördlü, beşli, altılı, yedili... nesnelere bulunmaktadır¹²², İhvân'a göre. Objeler arasında dual (ikincil) olan pek çok şey vardır. Mesela madde ve sûret, cevher ve araz, illet ve malûl, basît ve bileşik, iyilik ve kötülük...gibi.¹²³ Üçlü objeler ise, üç boyut (en, boy, derinlik), üç ölçü (çizgi, yüzey, cisim), üç zaman (geçmiş, hal, gelecek) gibi sıralanabilmektedir.¹²⁴ Dördlü objelere gelince, dört unsur (ateş, hava, su ve toprak) dört tabiat (soğuk, sıcak, kuru ve rutûbet)¹²⁵ gibi sıralanmaktadır.¹²⁶

Bilim tasniflerinde de bir anlamda bu dördlü kategorileştirmeyi yapmışlardır. Doğal olarak İhvân'ın bu konudaki esin kaynağı Pisagorculuk olmuştur. Zira Pisagorculuktan alınan disiplinlerin dördlü ayırımına, onların yaşadıkları Ortaçağ'ın dört yüksek biliminde (geometri, matematik, astronomi, müzik) devam edilmekteydi.¹²⁷

Pisagorculuğun açık etkisiyle İhvân-ı Safâ, peygamberleri de sayısal derecelendirmeye tabi tutar. Onlar, peygamberler ve takipçilerinin ümmet içindeki konumunu ondalık sayı dizisiyle açıklar; peygamberler 1 sayısı gibi, onlara tâbi olan ashap ve yardımcıları birler, onların yolundan gidenler onlar, onlardan sonra gelenler yüzler, daha sonrakiler binler, on binler...gibidir.¹²⁸

“İki”

İki'yi mutlak ilk sayı kabul eden İhvân'a göre, onunla bütün sayıların yarısı sayılabılır. Ancak sayılabilecek olan sayılar tek sayılar değil, çift sayılar olmalıdır.¹²⁹ Dolayısıyla bir'in, sayıların aşlı (ilkesi) olması nedeniyle iki'nin özelliği, kesinlikle ilk sayı olması ve bütün çift sayıların paydası olmasıdır.¹³⁰

Sayıların asıl unsuru ve kökeni olan bir'in bir'e eklenmesiyle iki elde edilir. Bir başka ifadeyle söylersek, iki, bir'in iki kere tekrarıdır.¹³¹ Aynı zamanda iki, çift sayıların ilkidir.¹³²

Öte yandan yine bu nedenledir ki filozoflar ve bilgeler cisimden madde (hyle) ve sûret biçiminden söz etmişlerdir; bir kısmı da aydınlıktan ve karanlıktan söz etmişlerdir;

¹²² R, III, 179.

¹²³ R, III, 179, 201, 204.

¹²⁴ R, III, 179, 204.

¹²⁵ R, III, 180, 205; I, 53-53.

¹²⁶ Karlığa, *İslâm Kaynakları ve Filozofları Işığında Pythagoras ve Presokratik Filozoflar*, 133; Netton, *Muslim Neoplatonists*, 10-11; Sheikh, *Islamic Philosophy*, 34-35; Merruh, *en-Nezeâtu'l-Mâddiyye fi'l-felsefeti'l-Arabiyyeti'l-İslâmiyye*, II, 409.

¹²⁷ Netton, *Muslim Neoplatonists*, 11.

¹²⁸ Uysal, “İhvân-ı Safâ” mad., *İslâm Ansiklopedisi* (TDV), XXII, 5; R, I, 321; krş. Widengren, “The Gnostic Technical Language in The Rasâ'il Ihkwân Al-Safâ”, *Actas*, 191-192; Netton, *Muslim Neoplatonists*, 91; Hannâ el-Fâhûri-Halil el-Cerr, *Târîhu'l-Felsefeti'l-Arabiyye*, I, 242.

¹²⁹ R, I, 56-57.

¹³⁰ Fahri, *İslâm Felsefesi Tarihi*, 156.

¹³¹ R, I, 57.

¹³² R, I, 57.

bazıları müsbet ve menfi; bazıları maddi ve manevi; bazıları Levh-i Mahfuz ve Kalem, bazıları akıl ve coşku; bazıları aşk ve nefret; bazıları hareket ve hareketsizlik; bazıları kevn ve fesâd; bazıları bu dünya ve öteki dünya; bazıları illet ve malul; bazıları başlangıç ve son; bazıları da daralma ve genişleme demişlerdir.¹³³

İhvân'a göre " her şeyden de çift çift yarattık ki düşünüp öğüt alasınız" (51 Zâriat, 49)¹³⁴ ilâhi ilkesinden hareket ederek tabiatta buna benzer daha bir çok ikilikler ve zıtlıklar bulunabileceğinden bahseden İhvân, bu ikilik ve zıtlıkları şöyle sıralar: Hareket eden ve duran cisimler; zahir ve batın; yüksek ve alçak; içeri ve dışarı; ince ve kalın; sıcak ve soğuk; ıslak ve kuru; eksik ve fazla; canlı ve cansız; konuşkan ve suskun; erkek ve dişi, ve bunun gibi bir çift oluşturan bütün zıtlıklar hayvan olsun bitki olsun bu bütün varlıklar için gerekli bir şarttır. (İkilik) hayat ve ölümdür; uyku ve uyanıklıktır; sağlık ve hastalıktır; sevinç ve acıdır; bolluk ve kıtlıktır; neşe ve hüzdündür; mutluluk ve kederdir; refah ve sefalettir; fayda ve zarardır; iyi ve kötüdür; iyi talih ve kötü kaderdir; ...¹³⁵

İhvân, bu ikili düzeni, ilâhî yasanın, sosyal ve dinî kurumların temel kavram ve özelliklerine de uyarlamaktadır. Şöyle ki; emir ve yasak; tergib ve terhib; çekicilik ve iticilik; itaat ve isyan; övünç ve utanç; ceza ve ödül; helal ve haram; sınırlar ve ruhsatlar; doğru ve yanlış; iyi ve kötü; doğruluk ve yalan; hakikat ve batıl.¹³⁶

“Üç”

Üç, İhvân'a göre, tek sayıların mutlak ilk sayısıdır. Onunla tek ve çift sayıların üçte biri sayılabilir.¹³⁷ O halde üç'ün özelliği, ilk tek sayı ve hem tek hem de çift bütün sayıların, üçte birinin paydası olmasıdır.¹³⁸

“Dört”

Kare sayıların birincisi (ilki) dört sayıdır.¹³⁹ Buna göre dört'ün özelliği, İhvân için, ilk kare sayı olmasıdır.¹⁴⁰ Dört, aynı zamanda kendisiyle çarpıldığında kendisinin kare kökünü verir.¹⁴¹ Bununla birlikte dört, çift sayıların ikincisidir.¹⁴²

Bir bütün olarak ele alındığında sayıların, dünyayı anlamaya, insanı ruhun bilgisi-ne, ruhânî dünya ve mutlak varlık olan Allah'ın bilgisine götüren ipuçları olarak onların

¹³³ R, III, 179, 201; Nasr, *İslâm'da Bilim ve Medeniyet*, 161-162.

¹³⁴ Kur'an-ı Kerim'de bu konuyla ilgili olarak şu ayetlere bakılabilir: 22 Hac, 5; 26 Şuarâ, 7; 31 Lokman 10; 50 Kaf, 7; 11 Hûd, 40; 13 Râd, 3; 53 Necm 45; 75 Kıyâme, 39.

¹³⁵ R, III, 201-202; Nasr, , age,162.

¹³⁶ R, III, 202; Nasr, , age,162.

¹³⁷ R, I, 57, 59

¹³⁸ Fahri, *İslâm Felsefesi Tarihi*, 156.

¹³⁹ R, I, 57.

¹⁴⁰ Fahri, *İslâm Felsefesi Tarihi*, 156.

¹⁴¹ R, I, 57.

¹⁴² R, I, 58.

hizmet edebilmelerini sağlayan belli başlı fiziksel ve metafiziksel özelliklere sahip oldukları söylenir. Buna göre, dört sayısı Yaratıcı, küllî ruh ve ilk maddeden müteşekkil ruhânî alemin dört misli realitesini yansıtan Tanrı eliyle kurgulanmıştır. Nedeni, Tanrı'nın, dört sayısını, temel 'doğalar' veya klasik fiziğin ilk nitelikleri, huy ve mizaçlar mevsimler, yeryüzünün dört bucağı vs'den oluşması, kısaca dörtlerin tümünü ya da dört katların bütününe içine alması için öğeleri harekete geçirmesidir.¹⁴³

Sayıların tek-çift, rasyonel-irrasyonel, ve buna benzer özelliklerini konu alan diğer bir çalışmada İhvân, sayıları dört gruba ayırır: birler, onlar, yüzler ve binler¹⁴⁴ (aynı Çinliler gibi) ve bu dörtlü ayırımı tabiat'ın her yerinde gördükleri dörtlü ayrıma bağlarlar:

"Tanrı, Tabiat'taki her şeyi dört grup halinde yarattı. Mesela sıcaklık ve soğukluk, kuruluk ve nemlilikten oluşan dört fizikî özellik: ateş, hava, su ve topraktan meydana gelen dört unsur: kan, balgam, sarı ve kara safradan oluşan dört salgı: dört mevsim... dört esas yön; metallere, bitkiler, hayvanlar ve insanlardan oluşan dört ürün."¹⁴⁵

Sayı yahut çokluk birin toplanmasından doğar ki, bu yüzden onun "sayının ilkesi" olduğu söylenir. Asıl tam sayılardan 4 (dört) sayısı sadece matematik yahut aritmetikte değil, fakat aynı zamanda bir bütün olarak alemin terkiibinden tamamen kendi başına bir yer işgal eder. Nitekim "Allah, tabiî nesnelere çoğunu dörder dörder yaratmıştır"; dört unsur (ateş, hava, su ve toprak), ilk dört keyfiyet (sıcaklık, soğukluk, yaşlılık ve kuruluk), dört karışım (kan, balgam, kara ve sarı safra), dört sayı basamağı (birler, onlar, yüzler, binler), bedenin dört bileşeni (et, kemik, sinir, damar), dört mevsim (ilkbahar, yaz, sonbahar, kış), dünyanın dört yönü (doğu, batı, kuzey, güney) vb. Bunun hikmeti şudur ki Bâri Tealâ tabii varlıkların, aynı şekilde dörtlü bir grup oluşturan tabiat üstü varlıklara; yani, Tanrı, Küllî Akıl, Küllî Nefs ve İlk Madde'ye mutabık olmasını dilemiştir.¹⁴⁶ Bundan başka Tanrı'nın alemdeki cüz'î varlıkların çokluğuna nispeti; Nefs'in varlıklara nispeti üç'ün sayıya nispeti ve İlk maddenin varlıklara nispeti de Dört'ün sayıya nispeti gibidir.¹⁴⁷

İhvân, alemdeki sistemi sayısal değerlerle açıklamalarında o kadar ileri gidiyor ki, örneğin sayıların "birler, onlar, yüzler ve binler" şeklinde dört derece teşkil etmesini de sayı biliminin kendi yapısından kaynaklanan bir gereksinim olarak değil de, alemdeki sistemi ön plâna çıkararak, sayısal değerlerin alemdeki tabiî şeylerin derecelerine uygunluğunu sağlamak amacıyla bilginlerin bunu böyle düzenlediklerini kabul ederler. Tabiî şeylerin çoğunu Tanrı İhvân'a göre dörtlü yapmıştır. Sıcaklık, soğukluk, kuruluk ve yaşlılık

¹⁴³ Fahri, *İslâm Felsefesi, Kelâmî ve Tasavvufuna Giriş*, 79-80; bkz. R, III, 180; I, 52-53; el-Bustanî, "İhvânü's-Safâ", *Resâilü İhvânî's-Safâ ve Hullânî'l-Vefâ* içinde, I, 14.

¹⁴⁴ R, I, 51-53, 55.

¹⁴⁵ R, I, 53, 260; Nasr, *İslâm Kozmoloji Öğretilerine Giriş*, 60; R, I, 52-53; krş. Ayni, *Muallimi Sâni Farâbî*, 68; Merruh, *en-Nezeâtu'l-Mâddiyye fi'l-felsefeti'l-Arabiyyeti'l-İslâmiyye*, II, 409.

¹⁴⁶ R, I, 53, 260; II, 8, 52-53, 388; III, 180, 188, 203, 205, 213; IV, 191.

¹⁴⁷ Fahri, *İslâm Felsefesi Tarihi*, 155; Merruh, *en-Nezeâtu'l-Mâddiyye fi'l-felsefeti'l-Arabiyyeti'l-İslâmiyye*, II, 409; el-Bustanî, "İhvânü's-Safâ", *Resâilü İhvânî's-Safâ ve Hullânî'l-Vefâ* içinde, I, 13-14.

şeklindeki dört nitelik; toprak, su, hava ve ateşten ibaret dört unsur; dört mevsim; dört yön; maden, bitki, hayvan ve insan alemleri... bu benzerliğin örneklerindedir.¹⁴⁸ “Maden, bitki ve hayvan alemleri” şeklinde geçen ayırım (aslında bu tasnifte insan, hayvan alemleri içinde düşünülmüştür), burada dörtlü sisteme uydurulmak gayesiyle, insan alemleri ayrıca belirtilerek dörtlü olarak geçmektedir. Bu da İhvân’ın, alemdeki düzeni sayılardaki düzene uydurma çabasının ve ondaki düzeni, gerektiğinde sayı düzenine göre değiştirebildiklerinin ifadesidir. Sayılardaki dörtlü sistem de, alemdeki bu düzenden esinlenerek konmuştur. Bu tabii şeylerin dörtlü bir sisteme tâbi olmalarının nedeni ise İhvân’a göre, kendilerinden üstün olan ruhanî varlıkların dörtlü oluşuna uygunluklarının sağlanmasıdır. Cismanî olmayan bu ruhanî varlıklar dört derecedir: Tanrı, Küllî-Faal Akıl, Küllî Nefs ve İlk madde. Bunların birbirine ve daha sonraki cismanî varlıklara oranı gibidir. İhvân Tanrı’yı maddî-manevî bütün varlıkların nedeni olarak görmekle beraber, bu ruhanî dörtlü “yakın neden” ve “aracı varlık” olarak bütün maddî alemin varlık sebebidir. Tıpkı birler, onlar, yüzler ve binleriyle bütün sayıların ilk dört sayıya dayanması gibi.¹⁴⁹

Bu sistemini, İhvân, matematiksel dille formüle ederek ilk dört varlığın sayısal değerlerle ifade edilmesini şöyle gösterir:

1 (Tanrı)

1+1=2 (Küllî Akıl)

1+2=3 (Küllî Nefs)

1+3=4 (İlk Madde)

Yine onlara göre diğer varlıkların ilk dört prensipten oluşunun sayısal ifade edilmiş de şöyledir:

4+1=5 (Tabiat)

4+2=6 (Cisim)

4+3=7 (Felek)

4+3+1=8 (Unsurlar, elementler)

4+3+2=9 (bileşikler: madenler, bitkiler, hayvanlar)¹⁵⁰

“Beş”

İhvân’a göre, beş’in özelliği, ilk dairesel sayı olmasıdır.¹⁵¹ Beş’e dönüşlü sayı da denir. Çünkü kendisiyle çarpıldığı taktirde hep kendini verir. Beş ile çarpılan sayı da kendisiyle çarpıldığında yine beşe dönüşür. Bu yüzden küresel sayı da denir.¹⁵² Bununla birlikte beş, üç’ten sonra tek sayıların ikincisidir.¹⁵³

¹⁴⁸ R, I, 52-53, 55; III, 180.

¹⁴⁹ R, I, 53, 55; Uysal, *İhvân-ı Safa Felsefesinde Tanrı ve Alem*, 126-127 (20 nolu dipnot)

¹⁵⁰ R, I, 53-54; Uysal, *age*, 127-128.

¹⁵¹ R, I, 57.

¹⁵² R, I, 57-58; Karlığa, *İslâm Kaynakları ve Filozofları Işığında Pythagoras ve Presokratik Filozoflar*, 130; Fahri, Macit, *İslâm Felsefesi Tarihi*, 156.

¹⁵³ R, I, 59.

“Altı”

Altı sayısının özelliği, tam sayıların ilki olmasıdır.¹⁵⁴ Buna göre altı, ilk tam sayıdır.¹⁵⁵ Nedeni, parçalarının birer birer toplanması halinde kendisini vermesidir. Altı kendisiyle çarpıldığında yine kendisini verirse de bu sürekli böyle devam etmez.¹⁵⁶

“Yedi”

Yedi sayısının özelliği, ilk kâmil sayı¹⁵⁷ kabul edilmesidir. Bu durumda yedi, yetkin (kâmil) sayıdır.¹⁵⁸ Bu adı almasının nedeni, ilk tek sayı ile ikinci çift sayının toplamı olmasındandır. Bilindiği gibi ilk çift sayı iki, ikincisi dördtür. İlk tek sayı da üç, ikincisi beştir. Yedi ise bunların toplamından meydana geldiğinden yetkin sayıdır. Ve bu özellik yediden önceki başka hiçbir sayıda yoktur.¹⁵⁹

“Sekiz”

Sekiz'in özelliği ilk kübik olmasıdır.¹⁶⁰ Çünkü o, iki olan kökü, onu sekiz yapan dört'ün iki katıyla, çoğaltılır. Onun ilk kesin sayı olduğu da söylenebilir; çünkü, bir dizi düzlemlerden oluşur. Düzlemler de birbirine yakın çizgilerden müteşekkildir. Çizgi, en küçük varlık sekiz parçadan oluşsun diye, minimum, iki noktadan ve iki en küçük varlığından ibarettir. Çünkü, eğer çizgiyi iki kat çoğaltırsak, dört parçadan mürekkep bir düzlemimiz olur. Fakat düzlemi kendi kenarlarından biriyle çoğaltacak olursak, tam olarak toplam sekiz parçamız veya uzunluğuna iki genişlik ve derinliğine iki parçamız olacak.¹⁶¹

“Dokuz”

Dokuz'un özelliği, tek kare sayıların ilki ve bir basamaklı sayıların sonuncusu olmasıdır.¹⁶² Şu halde dokuz, ilk tek kare¹⁶³ ve birler hanesinin sonudur.¹⁶⁴ Üç'ün üç'le çarpımı dokuz'dur.¹⁶⁵

¹⁵⁴ R, I, 57.

¹⁵⁵ R, I, 59.

¹⁵⁶ R, I, 57; Karlığa, *İslâm Kaynakları ve Filozofları Işığında Pythagoras ve Presokratik Filozoflar*, 130; Fahri, *İslâm Felsefesi Tarihi*, 156.

¹⁵⁷ R, I, 57.

¹⁵⁸ R, I, 59.

¹⁵⁹ R, I, 57-59; Karlığa, *İslâm Kaynakları ve Filozofları Işığında Pythagoras ve Presokratik Filozoflar*, 130; Fahri, *İslâm Felsefesi Tarihi*, 156.

¹⁶⁰ R, I, 57, 59.

¹⁶¹ R, I, 59; Fahri, *İslâm Felsefesi Tarihi*, 156; krş. Fahri, *İslâm Felsefesi, Kelâmı ve Tasavvufuna Giriş*, 80.

¹⁶² R, I, 57.

¹⁶³ R, I, 59.

¹⁶⁴ R, I, 57; Fahri, *İslâm Felsefesi Tarihi*, 156.

¹⁶⁵ R, I, 57, 59.

“On”

On sayısının özelliği, onlu sayı sisteminin ilki olmasıdır.¹⁶⁶ On sayısı kuvvet bakımından dörde eşittir. Çünkü birden dörde kadar olan sayıların toplamı on etmektedir.¹⁶⁷ On, onlular’ın ilkidir.¹⁶⁸ Bir’in bir basamaklıların ilki olması gibi, on da onlu sayıların ilkidir. Bu bir izaha gerek kalmayacak kadar açık bir olgudur. Bu açıdan on, özellik bakımından bir’e benzer. Daha önce belirttiğimiz gibi, iki’nin yarısının “bir” olması gibi, yirmi’nin yarısı da on’dur.¹⁶⁹

“Onbir”

Onbir’in özelliği, ilk sessiz sayı olmasıdır.¹⁷⁰

“Oniki”

Oniki sayısının özelliği, artan ilk sayı olmasıdır.¹⁷¹ Kendisini meydana getiren sayıların (onbir ve bir’in) birleşmesinden meydana geldiğinden dolayı oniki’ye *artan sayı*¹⁷² denilmiştir. Bu açıdan artan sayıların ilkidir.

Sayıların özellikleriyle ilgilenmek yerine şunu belirtmek gerekir ki, müellif tek tek yahut birlikte sayıların özelliklerinin, nasıl varlıkların zâti karakteristikleri olarak görüldüklerini tasvir etmek suretiyle Fisagoryen ve sözde -Fisagoryen sayıların özellikleri anlayışlarını büyük ölçüde geliştirir. Eşyanın bu hususiyetleri bizim sayı anlayışımızdan yahut onu tertip etme tarzımızdan değil, fakat eşyanın sayının tatbik edilebileceği gerçek mahiyetinden doğar. Böylesi özelliklerin geliştirildiği keyfilik hareketine bir örnek olarak tek ve çift sayıdan meydana gelmesi sebebiyle kâmil sayı denilen yedi’ye işaret edelim; zira o ilk tek sayı (3) ile bir çift sayı olan dört(4)’ün, ayrıca ilk çift sayı ile bir tek sayı beş (5)’in ve nihayet sayının ilkesi bir(1)’le “tam” sayı (6)’nın toplamlarının yekûnudur. Diğer taraftan sekize küb denir, çünkü eğer onun kökü olan iki, karesi olan dört’le çarpılırsa netice sekizdir. Ayrıca sekiz ilk mücessem (solid) sayıdır, zira cisim, sathlardan ve sath bir çok çizgiden meydana gelir. En basit çizgi olan sekiz parçadan meydana gelir. Eğer çizgiyi kendisiyle çarparsak bu dört parçadan ibaret olan sathı meydana getirir. Öte yandan sathı iki kenarından biriyle çarparsak bu derinliği meydana getirecektir, bu suretle toplam sekiz olacaktır.¹⁷³

Sayılar “Tabiat Kitabı”na bu kadar yakın olduğuna göre, onlar aynı şekilde “Vahiy

¹⁶⁶ R, I, 57, 59.

¹⁶⁷ R, I, 57; Karlığa, *İslâm Kaynakları ve Filozofları Işığında Pythagoras ve Presokratik Filozoflar*, 130.

¹⁶⁸ R, I, 57-59; Fahri, *İslâm Felsefesi Tarihi*, 156.

¹⁶⁹ R, I, 60.

¹⁷⁰ R, I, 57, 59.

¹⁷¹ R, I, 57, 60.

¹⁷² R, I, 60.

¹⁷³ Fahri, *İslâm Felsefesi Tarihi*, 156; R, III, 178-179.

kitabı'yla, yani İslâm Vahyinin dili olan Arap alfabesinin harfleriyle de ilgili olmalıdır- lar.¹⁷⁴ Bu bağlamda İhvân, -İslâm'dan önce Arapların alfabetik sembollerle ifade edilen sayı sisteminin bir benzeri şeklinde.¹⁷⁵ harflerin sayısal değerlerini şöyle belirler:

Elif	be	cim	dal	he	vav	zel	ha	tı	ye	kef	lam	mim	nun	sin
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	20	30	40	50	60
Ayn	fe	sad	kaf	re	şin	te	se	hı	ze	dat				
70	80	90	100	200	300	400	500	600	700	800				
Zı	gayn	be-gayn	cim-gayn	dal-ğayn	he-ğayn	vav-ğayn	zel-ğayn							
900	1000	2000	3000	4000	5000	6000	7000							
ha-ğayn	tı-ğayn	ye-ğayn	kef-ğayn	lam-ğayn	mim-ğayn	nun-ğayn								
8000	9000	10000	20000	30000	40000	50000								
sin-ğayn	ayn-ğayn	fe-ğayn	sad-ğayn	kaf-ğayn	re-ğayn	şin-ğayn	te-ğayn							
60000	70000	80000	90000	100000	200000	300000	400000							
se-ğayn	ha-ğayn	ze-ğayn	dad-ğayn	zı-ğayn										
500000	600000	700000	800000	900000										

Yaratılışla sudûru bağdaştırmaya çalışan¹⁷⁷ İhvân için, -aşağıda bahsedileceği gibi - sayıların varlık hiyerarşisinde karşılıkları vardır. Onlara göre bu kapsamda Tanrı 1 sayısına, Akıl 2 sayısına, Nefs 3 sayısına, Heyula 4 sayısına, Tabiat 5 sayısına, Cisim 6 sayısına, Felek 7 sayısına, Erkan (Feleğin derinliğinde bulunur) 8 sayısına ve Erkan (hava, su, ateş, toprak unsurları) dan ortaya çıkan varlıklar da son olarak 9 sayısına tekabül etmektedirler. Sonuncu varlıklar madenler, bitkiler ve hayvanlardır. 9 sayısı teklük ve birlik (ahad) mertebesinin sonudur. Küllî varlıklar böylece dokuz mertebedir. Cüz'î varlıklar ise, bunlara dahildir.¹⁷⁸ Demek ki insan nefsi ve varlığı bu dokuz mertebede içinde yer almaktadır.¹⁷⁹

Özetle, İhvân-ı Safâ, sayılarla yaratılış ve sudûr (feyz) arasında sağlam bir bağ kurma girişiminde bulunmaktadır.

¹⁷⁴ Nasr, *İslâm Kosmoloji Öğretilerine Giriş*, 60.

¹⁷⁵ Bkz. Bayraktar, *İslâm'da Bilim ve Teknoloji Tarihi*, 34.

¹⁷⁶ R, I, 51-52.

¹⁷⁷ İhvân'da yaratma ve sudûr meselesi bu makalenin ana çatısının dışına taşan bir problematik olduğu için, bu konuya girmiyoruz. Bu konuda bkz. Uysal, *İhvân-ı Safâ Felsefesinde Tanrı ve Alem*, 144-164.

¹⁷⁸ R, III, 203.

¹⁷⁹ Filiz, "İhvân-ı Safâ Felsefesinde İnsan Sorunu", *Makâlât*, 42.

XI. Sayılar ve Yaratın-Yaratılış (Sudûr)

İhvân, feyz teorisini Eflatun ve Plotinus'un anlayışlarına uygun olarak tasarlamıştır. Bu nazariyeyi, Fisagor'un sayılar konusundaki felsefesi, Doğa filozoflarının dört unuru ve Aristo'nun heyula ve suretiyle harmanlayarak oluşturmuştur.¹⁸⁰

Sayısal sembolizm ve teşbihin esas yöntemleri *Risâleler*'in tümünde mikrokozmos ve makrokozmos arasındaki ilişkiyi ve varlık hiyerarşisinin güzelliği ve gerçekliğini ışığa çıkarmak için kullanılmıştır. Nasr'a göre, bu tür çabalar, bazı kimselere yüzeysel ve gerçek dışı gelebilir. Bununla birlikte bu sembollerin anlamak için gerekli olan "kavramsal perspektif"e sahip olan bir kimse bu teşbihlerin güzelliği ve ihtişamını kabul edecektir. Bu ilkenin edebî anlatımdan daha kolay olan, görsel ve fiziksel bir "uygulaması" bir Ortaçağ katedralinde veya Hindu tapınağında görülebilir. Bu binaların ikisi de minyatür bir kozmos olduğu kadar "Evrensel İnsan'ın (insan-ı kâmil) cismidir" ve güzelliklerinde, yapımlarına zemin teşkil eden düşüncelerin ihtişamını yansıtır. İslâm'da da, tasavvuf ve şiir olsun mimari olsun, sufi ruhunun meyvelerinin çoğu, Tevhid'in yanısıra İslâm'da ruhî ilkelerin özünü oluşturan Evrensel İnsan (insan el-kamil) ilkesini yansıtır.¹⁸¹

Fisagorasçı kozmoloji meselesinde klasik İslâm kaynakları Yenieflatuncu sudûr (emanation) teorisinin etkisi altındadırlar. Hatta bu konuda söyledikleri şeyler Yenieflatuncu sudûr nazariyesinin aynıdır. Nitekim İhvân-ı Safâ'ya göre Fisagorasçılar bu konuda şöyle demektedirler:

"Varlıkların illeti, var edicisi, bütünleyicisi ve yetkinleştiricisi Tanrı'dır.¹⁸² Her şey ondan sâdir olmuştur. Bu tüm sayıların "bir" sayısından doğmasına benzemektedir, "bir" in parçası ve bölümleri olmadığı gibi o, bütün sayıların içinde bulunmakta ve hepsini kuşatmaktadır.¹⁸³ Tıpkı bunun gibi Tanrı da tüm varlığı kuşatmaktadır. Sayıların üzerine "bir" in eklenmesiyle farklı sayılar elde edilir. Çünkü sayılar birbirinden "bir" ile ayırt edilmektedir. Bunun gibi Tanrı da tüm varlığa varlığını ve farklı özelliklerini vermektedir. Sayıların sayılmasının devamı "bir" e bağlı olduğu gibi varlıkların devamı da Tanrı'ya bağlıdır. Onların devamını (beka)'sını Tanrı sağlamaktadır. Ayrıca sayıların tümü bire bölündüğü gibi, Tanrının bilgisi de tüm varlıkları kuşatmaktadır. Bunun için Tanrının bilgisi her şeyin derinliğine kadar inen çözümleyici (analitik) bilgidir."¹⁸⁴

Allah'ın "Vahdaniyetinin nurundan" basit bir cevher olan Faâl Aklı, Bir'den tekrarla iki'yi yaratmış olduğu gibi, ilk olarak nasıl yarattığını düşünmek gerekir; daha sonra iki'ye bir ilave ederek üç'ü yarattığı gibi "Nefs'in hareketi"nden maddeyi yaratmıştır ve

¹⁸⁰ Ferruh, *Tarihü'l-Fikri'l-Arabî ilâ Eyyâm-i İbn-i Haldân*, 386; Merruh, *en-Nezeâtü'l-Mâddiyye fi'l-felsefetü'l-Arabiyyeti'l-İslâmiyye*, II, 406.

¹⁸¹ Nasr, *İslâm Kozmoloji Öğretilerine Giriş*, 77-78.

¹⁸² R, III, 179.

¹⁸³ R, I, 55; krş. III, 179.

¹⁸⁴ Karlığa, *İslâm Kaynakları ve Filozofları Işığında Pythagoras ve Presokratik Filozoflar*, 115; bkz. R, III, 179, 184; I, 54.

nihayet, diğer sayıları bu asıl dört sayıdan yarattığı gibi Akıl ve Nefs'in aracılığıyla da maddeden alemdeki varlıkları yaratmıştır.¹⁸⁵ Bu bakımdan bir'in, sayının ilk prensibi olması gibi, tamamen aynı şekilde Allah'ın varlıkların ilk prensibi olduğu söylenebilir.¹⁸⁶

Tanrı-varlık ilişkisini böylece ortaya koyan İhvân'ı Safâ varlıkların Tanrı'dan sâdır oluşunu da şöyle açıklamaktadır:

"Tanrı'nın varlığından sâdır olan ilk varlık akıldır. Aklın Tanrı'dan sâdır olması adet olarak ikinin birden sâdır olması gibidir. Akıldan nefis sâdır olmuştur. Nefisten heyûla (Hyle-madde), heyûladan tabiat (physis) tabiatan cisim, cisimden felekler ve feleklerden unsurlar doğmuştur. Unsurlardan ise bizzat meydana gelen şeyler (el-Müvelledât) doğmuştur. Bunlar da madenleri, bitkileri ve hayvanları meydana getirmişlerdir. Bu doğuşun her basamağı birden dokuza kadar sayıların karşılığıdır. Madenler matematik olarak onlar, bitkiler yüzler ve hayvanlar da binler basamağına karşılıktırlar."¹⁸⁷ Bu tekamülcü varoluş anlayışı temel itibariyle Yeniefatuncu sudûr teorisinden kaynaklanmaktadır. Varlık tabakası (ontoloji) konusunda da İhvân-ı Safâ Fisagorasçılara atfen bazı bilgiler vermektedirler:

"Sayılar, nasıl tek, çift, tam sayı, kesirli sayı gibi bir takım bölümlere ayrılırsa, zihinimizdeki varlık kategorileri de bazı bölümlere ayrılır. En altta tinsel tabaka (ruhî tabaka) yer almaktadır ve bu, "bir" sayısına tekabül etmektedir. Bunun üzerinde cisimler tabakası yer almaktadır ve bu, ikiye tekâbül etmektedir. Üçüncü tabakada, felekler yer almaktadır ve bunlar tam sayının karşılığıdır. Dördüncü basamak ise kevnü fesad (generation-corruption) tabakasıdır ki bunun karşılığı da kesirli sayılardır."¹⁸⁸

Yaratılış ve sudûrla sayıları ilişkilendiren İhvân için, "Bir" sayısının karşılığını Tanrı'da bulmaktadır. Onlar bu mevzuda şunları ifade ederler: "Ey kardeşim (Allah sana ve bize yardımcı olsun), bilmelisin ki Allah, bütün yaratıkları yaratıp hepsini varlık alemine getirdiğinde onları bütün sayıların birden türemesine benzer bir usul içinde düzenledi ve hayat verdi. Bu nedenle çokluk (sayıların çokluğu) onun bir delili ve sayıların sınıflandırılması ile düzeni de kusursuz yaratıcılığındaki hikmete bir işaret sayılmalıdır. Bu aynı zamanda şu gerçeğin de bir delilidir: Aritmetik üzerine yaptığımız incelemede gösterdiğimiz gibi sayılar, ikiden önce gelen ve asıl, köken ve diğer sayıların kaynağı olan Bir'e bağlıdır. Aynı şekilde yaratılmışlar da kendilerini Yaratana'a bağlıdır. Çünkü hakikatte, Bir olan Allah'tır. Hangi açıdan bakılırsa bakılsın yaratılmışların, O'nun eserinin, gerçekte bir olması imkansızdır. Aksine, birlik içinde çokluğun, "çiftlik" in bulunması gereklidir, çünkü Allah (yaratmaya) emrini kabul etmeye hazır tek bir varlıkla

¹⁸⁵ R, I, 54; krş. III, 181.

¹⁸⁶ R, I, 54; Fahri, *İslâm Felsefesi Tarihi*, 155-156; Merruh, *en-Nezeâtü'l-Mâdiyye fi'l-felsefeti'l-Arabîyyeti'l-İslâmiyye*, II, 409.

¹⁸⁷ R., III, 181-182

¹⁸⁸ Karlığa, *İslâm Kaynakları ve Filozofları Işığında Pythagoras ve Presokratik Filozoflar*, 116; R, III, 181-182; Merruh, *en-Nezeâtü'l-Mâdiyye fi'l-felsefeti'l-Arabîyyeti'l-İslâmiyye*, II, 419, 424.

başlamıştır ve şüphesiz sebeplerin sebebi olan da bu fiildir. İşte bu nedenledir ki Allah'ın herşeyi çiftler çiftler yarattığı ve ikiliği, yaratılmışların kanunu ve varlıkların ilkesi haline getirdiği söylenir.”¹⁸⁹

İhvân, yaratılışı sadece, çiftler şeklinde sınırlandırmaz. Onlara göre “bütün varlıklar her zaman çiftler halinde değildir. Bazıları, üçer, dörder, beşer, altışar, yedişer vs. yaratılmışlardır.”¹⁹⁰

Yine İhvân-ı Safâ, sayılarla varlık arasında bir paralelliği keşfeder. Bu aşamada onlar, sudür teorisindeki varlık hiyerarşisini sayılarla kodlarlar. Ve herbir sayıya tekabül edecek varlığı belirlerler: “Ey kardeşim, bilmelisin ki, bütün varlıklar iki çeşittir; ne daha fazla ne daha az. Küllî olanlar ve cüz'î olanlar. Küllî olanların dokuz derecesi vardır, düzenleyici Yaratandır; sonra iki gücü olan Akıl gelir; sonra üç sıfatı olan Nefs gelir; sonra dört açılımı olan materia prima (ilk madde) gelir; sonra beş unsuru bulunan (esir, ateş, hava, su, toprak) tabiat gelir sonra altı yönü olan cisim gelir; sonra yedi kat gökler gelir; sonra sekiz karışımı olan elementler gelir; sonra dokuz çeşidi olan bileşikler (hayvanlar, bitkiler ve mineraller) gelir.”¹⁹¹

İhvân, dünyanın Allah tarafından yaratılmasını veya varlığın, vücut (Being) tarafından ortaya çıkarılmasını, bütün sayıların *Bir*'den türemesi ile karşılaştırır. Bütün varlıkları özel (hususî) ve genel (umumî) diye ikiye ayırdıktan sonra, ikinci kategoriyi kendi arasında dokuz “varlık durumu”na ayırır. Çünkü 9, on'lar grubunun sonunda geldiği için o daireyi kapatır ve sayılar serisini sembolik olarak sona erdirir. Yaratıcı ile başlayıp, çeşitli varlık tabakalarından geçerek, en son halkası insan olan dünyevî yaratuklarla sona eren Evren'in yaratılışı aşağıdaki şekilde düzenlenmiştir.

1. Yaratıcı – Bir, Basit (simple), Ezelf ve Ebedî Olan.
2. Akıl (Intellec) – İki çeşittir: yaratılıştan olan, sonradan kazanılan.
3. Nefis (Soul) – Üç türe sahiptir. Nebatî, hayvanî, insanî nefis.
4. Madde (heyula) dört çeşittir: El ürünü olan madde, fizikî madde, küllî madde ve orijinal madde.
5. Tabiat – Beş çeşittir: Semavî tabiat ve dört elemente bağlı tabiatlar.
6. Cisim – Altı yönü vardır: Yukarı, aşağı, ön, arka, sağ ve sol.
7. Gök – Yedi gezegene sahiptir.
8. Unsurlar (Elementler) – Sekiz nitelikleri vardır; bunlar dört niteliğin ikişer ikişer birleşmesinden meydana gelir:
Toprak – Soğuk ve kuru
Su – Soğuk ve nemli
Hava – Sıcak ve nemli

¹⁸⁹ R, III, 201; Nasr, *İslâm'da Bilim ve Medeniyet*, 161.

¹⁹⁰ R, III, 202; Nasr, *İslâm'da Bilim ve Medeniyet*, 162.

¹⁹¹ R, III, 202; Nasr, age, 162; Şahin Filiz, *İlk İslâm Hümanistleri İhvân-ı Safâ Topluluğu ve İnsan Felsefesi*, Konya 2002, 109.

Ateş – Sıcak ve kuru

9. Bu dünyanın varlıkları – Herbiri üç parçadan oluşan mineral, bitki ve hayvan alemleri.¹⁹²

Kıscacası İhvân, “büyük oluşum zinciri”ni şu şekilde ifade eder: “Tanrı’nın yarattığı ve varlık haline getirdiği ilk şey, basit, ruhî, mükemmel ve olağanüstü bir cevherdir ki, O bütün her şeyin şeklini içerir. Bu cevhere Akıl denir. Bu cevherden sonra, hiyerarşide daha aşağıda yer alan küllî Nefs adını alan (Nefs el külliye) cevher gelir. Nefs el-külliyeden sonra, ondan daha aşağı bir tabakada olan ilk madde yer alır. İlk Madde de, Mutlak Cisim’e yani uzunluk, genişlik ve derinliğe sahip olan ikincil Madde’ye dönüşür.”¹⁹³

SONUÇ

Gerek Fisagorculukta gerekse İslâm düşüncesinde sayılar konusu kuşkusuz geniş şekilde ele alınmış ve ilgi görmüştür.

İhvân’ın sunduğu gibi Fisagorasçı anlayış, matematik, buna bağlı olarak da sayılar üzerinde temellenmiştir. Onların önemsedikleri nokta, maddede maddî olmayandır, evrende bir düzen vardır ve her şeyin temelinde bulunan matematiksel ilişkilerdir. Astronomi ve müzikte olduğu gibi geometride de her şey sayılara indirgenir. Âlemin öz ve ilkesi sayılardır ve eşya duyulur hale gelmiş sayılardan ibarettir. Her varlık bir sayıya tekabül eder, bilimin nihaî amacı, varlıklara karşılık gelen sayıları tespit etmektir.

İhvân, ilimlerde, pratik ve real olarak vâkı müşahedelere dayanarak ilerleme yerine, sayılar arasındaki ilişkilere ve mantikî analogilere uygun fantazilere bağlandı. Onların Aritmetik’i, sayıyı sayı olarak değil bir takım özellikleri ile ele alır. Keza bir şey, sayıların ifade ettikleri sayı mefhumuna uygun olarak araştırılmaz, fakat eşya bizatihi sayılar sistemine uygun olarak açıklanır. Sayı teorisi İlahî hikmettir ve mahsus olanların hepsinin üstündedir. Çünkü mahsusât sayıların örneğine göre meydana gelmiştir.

Sayılar, İhvân-ı Safâ doktrininin taşıyıcısıdır. Fisagorcu sayı teorisi ve bu teorinin insanın dünya ve ahiret hayatıyla mistik bağlantısı onların zihinlerini adeta esir almıştır. İhvân’ın kullandığı çeşitli sembolizm türleri arasında en önemli yeri sayılar tutar, çünkü sayılar sayesinde evrende var olan ahengi açığa çıkarmak ve çokluğu Birliğe (Tevhide) bağlamak mümkün olur. İhvân, özellikle sayıları her şeyin nedeni ve Evren’deki ahengi anlamaya yarayan bir anahtar olarak görmeleri konusunda, kendilerinin Fisagor ve Nikamokus’un öğrencileri olduklarına inanmışlardır.

Onlar sayıları, tabiat ve vahiy kitapları arasındaki bağlantı ve şifre kodu konumuna

¹⁹² Nasr, *İslâm Kozmoloji Öğretilerine Giriş*, 62; R, III, 180-198, 201-205; Marquet, “İkhvân al-Safâ”, DSB, 249; Hüseyin Merruh, *en-Nezeâtu’l-Mâddiyye fi’l-felsefeti’l-Arabiyyeti’l-İslâmiyye*, II, 409.

¹⁹³ R, III, 181, 183-185, 187-190, 201-204; II, 6-8; Nasr, *İslâm Kozmoloji Öğretilerine Giriş*, 62-63.

yerleştirirler. İhvan'ın sık sık sayılara baş vurması ve kullandığı teşbih dili, çokluk'ta Birlik'i görme ve çokluğu Birliğin yansıtılmış bir imajı olarak görme yollarından biridir.

İhvân, her şeyi sayılara indirgeyerek varlığı sayılarla açıklama yolunu tercih etmiştir ki, bu Batınî Şîa ve İsmailî üslûptur. Onlar sayılara dayandılar ve varlığı bu özel yöntemle açıklama yoluna gittiler. *Sayıları gelecekle ilgili gizli şeyleri keşfetmede* kullandılar. Tüm bunlar, İhvân'ın, *Risâleler*'de sayılara geniş bir yer ayırmasının nedenlerini yerince ortaya koymaktadır. Ve yine onlar, *sayıları yaratılışın esas ve temel prensibi* olarak gördüler.

Tanrı-alemler ilişkisini ve alemin mahiyetini İhvân, Pisagorasçı düşünce ve yorumların etkisiyle matematiksel sembollerle ifade etmiştir. Sayısal sembolizm *Risâleler*'de bir bakıma bu ilişkinin vurgulanmasında bir araç olarak kullanılmıştır.

Sayılar ilmi matematik, İhvân'a göre ilimlerin aslı ve anahtarı, bilgi ve hikmetin başlangıcı ve kaynağıdır. Her ilmin hareket noktası olan matematik, nefis üzerine yerleşen aklın ilk ürünüdür, tevhid bilgisine ve Allah'ı anlamaya götüren yoldur.

İhvân-ı Safâ'nın aritmetik, geometri, astronomi, coğrafya, mûsikî, mantık ve hatta sanat ve meslekleri kapsayan matematik ilimlere olan ilgisinin tamamen pragmatik olduğu görülmektedir. Onlar, matematik tahsilinin ahlâkî ıslaha ve fikrî anlayışa yardımcı olan kendini bilmenin bir işareti olarak hizmet ettiği iddiasını sıklıkla vurgular.

Matematik öğrenmeyi, genel olarak felsefeyi özel olarak ilahiyâtı anlamının yolu olarak gören İhvân için, matematik, insanın bilimsel alanda yetkinliğe ulaşmasını sağlar.

Geometri, İhvân için tüm boyutların, sema ve yeryüzündeki cisimlerin ölçü ve mesafelerinin kendisiyle bilindiği mizandır. Hiç kimsenin kendisinden müstağni olmadığı sağlam bir sanattır. Tüm eşyayı bilmede ve tanımlamada kullanılır. Geometrinin, arınmış, saf ve temiz ruhları hikmetin nuruna teşvik etmek ve ahiret saadetine ulaştırmak gibi bir fonksiyonu vardır,

Bütün varlık ve tefekkürün mutlak prensibi "bir" sayıdır. Sayı ilmi, bu sebeple, felsefenin başında, ortasında ve sonunda yer alır. Dolayısıyla sayılar ilmi, İhvân'a göre tabiatın üstünde yer alan ve varlıkların prensibi olan bir bilim olarak, tevhidi anlamaya leten bir yoldur. O aynı zamanda diğer bilimlerin kökeni, ilk iksir ve en büyük kimyadır.

İhvân'a göre sayının genel özellikleri saf olarak basmakalıp veya kavramsal değildir. Onlar, şeylerin hakiki doğasından türerler, başka bir deyişle, ontolojiktirler.

Sonuç olarak sayılar, İhvân için, evrende varlığı anlamak / anlamlandırmak ve hakikate ulaşmak için birer anahtardır.

KAYNAKÇA

- Adivar, A. Adnan, *Tarih Boyunca İlim ve Din*, V. baskı, İstanbul 1994.
- Ahmet Zeki Paşa, "Fasl fî Resâili İhvâni's-Safâ", *Resâilu İhvâni's-Safâ ve Hullâni'l-Vefâ* içinde (tashih: Hayruddin ez-Zirikli), Mısır 1347/1928, I.
- Aristo, *Metafizik*, çev: Ahmet Arslan, II. baskı, İstanbul 1996.
- Ayni, Mehmet Ali, *Muallimi Sâni Farâbî*, İstanbul 1332.
- Bayrakdar, Mehmet, *İslâm'da Bilim ve Teknoloji Tarihi*, II. baskı, Ankara 1992.
- el-Beyhakî, Zahiruddin, *Târîhu Hukemâi'l-İslâm*, Dımaşk 1946.
- Bolay, S. Hayri, *Felsefî Doktrinler ve Terimler Sözlüğü*, Ankara 1997.
- el-Bustanî, Butros "İhvânu's-Safâ", (*Resâilu İhvâni's-Safâ ve Hullâni'l-Vefâ* içinde), Dâru Sâdir, Beyrut, trz.
- Cemaluddîn, Nâdiye, *Felsefetü't-Terbiyye inde İhvâni's-Safâ*, Kahire 1983.
- Corbin, Henry, *İslâm Felsefesi Tarihi*, çev: Hüseyin Hatemi, II. baskı, İstanbul 1994.
- Çağrı, Mustafa, *İslâm Düşüncesinde Ahlâk*, İstanbul 1989.
- Çubukçu, İ. Agah, *İslâm Düşüncüleri*, II. baskı, Ankara 1983.
-, "İhvân as-Safâ ve Ahlâk Görüşleri", *AÜİFD*, sayı: 12, Ankara 1964.
- De Boer, T. J., *İslâm'da Felsefe Tarihi*, notlar ekleyerek çev: Yaşar Kutluay, Ankara 1960.
-, "İhvânüssafâ" mad., *İslam Ansiklopedisi* (MEB), İstanbul 1993, İstanbul 1993, 5/2.
- Dosay, Melek, "M. Ö. V. Yüzyılda Hellen Matematiği ve Felsefesi", *Felsefe Dünyası*, sayı: 19, Ankara 1996.
- Döğen, Şaban, *İslâm ve Matematik*, İstanbul 1993.
- Eflatun, *Devlet*, çev: Sabahattin Eyüboğlu, M. Ali Cimcoz, VIII, İstanbul 1995.
- Fahri, Macit, *İslâm Felsefesi Tarihi*, II. baskı, çev: Kasım Turhan, İstanbul 1992.
-, *İslâm Felsefesi, Kelâmı ve Tasavvufuna Giriş*, çev: Şahin Filiz, İstanbul 1998.
- el-Fâhûrî, Hannâ - el-Cerr, Halil, *Târîhu'l-Felsefeti'l-Arabiyye*, III. baskı, Beyrut 1993, I.
- Al-Faruqî, Isma'il Râgî, "On the Ethics of the Brethren of Purity (Ikhwân Al-Safâ wa Khillan A-Wafâ) IV", *Muslim World*, c: 50, sayı: 3, 1960.
- Farûkî, İ. Râci - Farûkî, L. Lâmia, *İslâm Kültür Atlası*, çev: M. Okan Kibaroglu, Zerrin Kibaroglu, III. baskı, İstanbul 1999.
- Ferruh, Ömer, "İhvân-ı Safâ", *İslam Düşüncesi Tarihi* içinde, çev: İlhan Kutluer, Editör: M. M. Şerif, İstanbul 1990, I.
-, *Târîhu'l-Fikri'l-Arabî ilâ Eyyâm-i İbn-i Haldûn*, IV. baskı, Beyrut 1983,
-, *İhvânu's-Safâ*, III. baskı, Beyrut 1981.
-, *Târîhu'l-Fikri'l-Arabî ilâ Eyyâm-i İbn-i Haldun*, IV. baskı, Beyrut 1983.

- Filiz, Şahin, "İhvân-ı Safâ Felsefesinde İnsan", *Makâlât*, sayı: 2, Konya 1999.
-, *İlk İslâm Hümanistleri İhvân-ı Safâ Topuluğu ve İnsan Felsefesi*, Konya 2002.
- Furat, Ahmet Suphi, "İslâm Edebiyatında Ansiklopedik Eserler", *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, İstanbul 1979.
- Gazâlî, *el-Mınkızu mine' d-Dalâl ve' l-Mufsihu ani' l-Ahvâl*, tah: Kâsım en-Nurî, Muhyiddîn en-Necîp, Dımeşk 1991.
- Hamdani, Abbas, "The Arrangement of the Rasa'il Ikhwân al-Safâ and the Problem of Interpolations", *Journal of Semitic*, XXXIX/I, Spring Manchester 1984.
- Al-Hamdânî, Huseyin F., "Resâil Ikhwân as-Safâ in the Literature of the Ismâ'îlî Taiyibi Da'wat", *Der Islam*, XXV, Berlin 1939.
- Hitti, K. Philip, *Siyasal ve Kültürel İslâm Tarihi*, çev: Salih Tuğ, İstanbul 1995, I.
- Huveydî, Yahya, *Tarihu Felsefeti' l-İslâm*, Kahire 1965.
- Hüseyin, Taha, "Mukaddime", *Resâilu İhvânî' s-Safâ ve Hullâni' l-Vefâ* içinde, (tashih: Hayruddin ez-Ziriklî) içinde, Mısır 1347/1928, I.
- İhvânü's-Safâ, *Resâilu İhvânî' s-Safâ ve Hullâni' l-Vefâ*, neş: Butros el-Bustânî, Dâru Sâdir, Beyrut, trz, I-IV.
-, *Resâilu İhvânî' s-Safâ ve Hullâni' l-Vefâ*, haz. ve tah: Ârif Tâmir, Beyrut-Paris, 1995, I-V.
- Ikhwan Al-Safa, *Risalat al-camiah*, al-Taraggi Press, Damascus 1949.
- "el-İhvân-üs-Safa" mad. *Meydan Larousse*, İstanbul 1971, IV.
- İnayet, Hamid, *Çağdaş İslâmî Siyasî Düşünce*, çev: Yusuf Ziya, III. baskı, İstanbul 1995.
- İzmirli, İ. Hakkı, *İhvân-ı Safâ Felsefesi ve İslam'da Tekâmül Nazariyesi*, haz: Celaledin İzmirli, İstanbul, 1949.
-, "İhvân-ı Safâ Felsefesi", *Sebilürreşad*, sayı: 29 İstanbul 1949.
-, "İslâm'da Felsefe Cereyanları (3)", *DİFM* (şubat), sayı: 14, İstanbul 1930.
- Kadir, C., A., "İhvân-ı Safâ", *İslâm'da Bigi ve Felsefe*, haz: Mustafa Armağan, İstanbul 1997.
- Karlığa, Bekir, *İslâm Kaynakları ve Filozofları Işığında Pythagoras ve Presokratik Filozoflar*, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 1979.
- Koç, Ahmet, *İhvân-ı Safâ'nın Eğitim Felsefesi*, İstanbul 1999.
- Marquet, Yves, "Ikhwân al-Safâ", *The Encyclopedia Of Islam*, London 1979, III, 1071.
-, "Ikhwân al-Safâ", *DSB*, New York 1981, XV.
- Merruh, Hüseyin, *en-Nezeâtu'l-Mâddiyye fi'l-Felsefeti'l-Arabiyyeti'l-İslâmiyye*, VIII. baskı, Beyrut 1985, II.
- Nasr, Seyyid Hüseyin, *İslâm Kozmoloji Öğretilerine Giriş*, çev: Nazife Şişman, İstanbul 1985.

-, *Bilim ve Medeniyet*, çev: N. Avcı, K. Turhan, A. Ünsal, İstanbul 1991.
-, *Makaleler II*, çev: Şehabeddin Yalçın, İstanbul 1997.
- Netton, Ian Richard, *Muslim Neoplatonists*, London 1982.
- Plotinus, *Enneadlar*, çev: Zeki Özcan, Bursa 1996.
- Poonawala, Ismail K., "Ikhwân al Safâ", *Encyclopedia of Religion*, New York 1987, VII.
- Ruska, J, "Sıfır" mad., *İslâm Ansiklopedisi* (MEB), İstanbul 1993, X.
- Sarkavak, Kâzım *Düşünce Tarihinde Urfa ve Harran*, Ankara 1997.
- Schmidt/ Sehischkoff, chiffre maddesi, *Philosophisches Wörterbuch*, Stuttgart, 1982.
- Sharif, M. M., *Muslim Thought: Its Origin and Achievements*, Lahor 1980.
- Sheikh, M. Saeed, *Islamic Philosophy*, London 1982.
-, "Ikhwân al-Safâ", *A Dictionary of Muslim Philosophy*, Lahor 1981.
- Stern, M., "The Authorship of The Epistles of The Ikhwân-as-Safâ", *Islamic Culture*, c. 20, 1946.
-, "New Information About The Authors of The 'Epistles of The Sincere Brethren'", *Islamic Studies*, c. 3, Karachı 1964.
-, *Studies in Early İsmâ' ilism*, Leiden 1983.
- Sunar, Cavit, *İbn Miskeveyh ve Yunan' da ve İslâm' da Ahlâk Görüşleri*, Ankara 1980.
- Şehrezûrî, Şemsuddin Muhammed b. Mahmud, *Nüzhetu'l-Ervâh ve Ravdatu'l-Efrâh fi Tarihu'l-Hukemâ ve'l-Felâsife*, (basım yeri yok), 1976, II.
- Tevhidî, Ebû Hayyân, el-Mukabesât, Mısır 1929/1347.
-, *Kitâbu'l-İmtâ ve'l-Muâsene*, takdim: Ahmet et-Tuveylî, Tunus 1982.
- Tibavî, A. L., "İkhwân As-Safâ and Their Rasâ'il", *The Islamic Quarterly*, c. II, 1955.
-, "Further Studies on Ikhwân as-Safâ", *The Islamic Quarterly*, c. XX, XXI, XXII, 1978.
- Uysal, Enver, "İhvân-ı Safâ" mad., *İslam Ansiklopedisi* (TDV), İstanbul 2000, XXII.
-, *İhvân-ı Safâ Felsefesinde Tanrı ve Alem*, İstanbul 1998.
- Weber, Alfred, *Felsefe Tarihi*, çev: H. Vehbi Eralp, V. baskı, İstanbul 1993.
- Widengren, Geo, "The Gnostic Technical Language in The Rasâ'il Ikhwân Al-Safâ", *Actas*, Leiden 1971.
- Yakit, İsmail, *İhvân-ı Safâ Felsefesinde Bilgi Problemi*, İstanbul 1985.
-, *Türk-İslâm Kültüründe Ebcad Hesabı ve Tarih Düşürme*, İstanbul 1992.
- Yakit, İsmail - Durak, Nejdî, *İslâm' da Bilim Tarihi*, Isparta 2002.
- Yurdagür, Metin, "Cefr" mad., *İslâm Ansiklopedisi* (TDV), İstanbul 1993, VII.

Abstract

Numbers are driving elements of the doctrine of Ikhwan al-Safâ. That is why they were in the grip of relations among *numbers* and logic analogies in science. In this respect, they saw *numbers* as connection points and coles between nature and holy texts. Nevertheless, Ikhwan al-Safâ used *numbers* to find out the secrets about future. *Numbers*, for them, are key elements to understand the existence in the universe and to attain ultimate reality.